

משטרה והיסטוריה
Police & History

בית מורשת משטרת ישראל

משטרה והיסטוריה

גיליון מס' 2
תשפ"א 2020

All Rights Reserved
Copyright © 2020

כל הזכויות שמורות
© תשפ"א

אין להקליט, לשכפל, לצלם, לתרגם, לאחסן במאגר מידע או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו
בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני (לרבות צילום והקלטה) ללא אישור בכתב
מאת משטרת ישראל

עורכת ראשית: נעמי לבנקרון
עריכה לשונית: דניאלה רפאלי
עריכה לשונית באנגלית: ניצן לפידות
גרפיקה: נעמה רובין
עיצוב הכריכה: שלומי שטרית

נדפס בישראל
ISSN 2664-2077

ועדה אקדמית: ד"ר טל יונתן-זמיר, פרופ' ניר קידר, פרופ' אורית רוזין,
ד"ר ענת שטרן, פרופ' יגאל שפי

התמונה בשער: שוטרים ישראלים ולגיזר ירדני נפגשים משני צידי הגדר שחילקה את ירושלים, שנות
השישים. צלם לא ידוע, אוסף בית מורשת משטרת ישראל.

התמונה מאחור: שוטר משוחח עם עולה חדשה במחנה "שער העלייה", 1.7.1949. צילום: זולטן קלוגר,
אוסף התצלומים הלאומי.

”כאן זה לא אשדוד“: הסטודנטים והמשטרה באוניברסיטה העברית (1966-1976)

דורון טימור*

במאי 1966 פרצו שוטרים לקמפוס האוניברסיטה העברית בגבעת רם בעת הפגנת סטודנטים שהתקיימה במקום. העימות שהתפתח עורר סערה ציבורית שחרגה מגבולות הקמפוס והובילה, בין היתר, להקמת ועדת חקירה ממשלתית לבחינת יחסי המשטרה והקמפוס. זאת על רקע התפיסה המקובלת שלפיה שטח האוניברסיטה אמור להיות אוטונומי ולאפשר את חופש הביטוי לציבור המרצים והסטודנטים כחלק מתפיסת החופש האקדמי. כעבור עשור פרצו שוטרים לקמפוס בהר הצופים ופיזרו הפגנת סטודנטים ערבים, אך הפעם ראתה זאת דעת הקהל באור חיובי.

מאמר זה, המבוסס על ניתוח מקורות ראשוניים מארכיונים מגוונים, מעיתונות הסטודנטים ומדפי מידע ועיתוני קיר עצמאיים, בוחן את המפגש המתוח בין שוטרים לסטודנטים באוניברסיטה העברית ומציג את הדיון הציבורי שהתנהל בנושא במהלך השנים. מדובר בשתי קבוצות חשובות שנתפסו כחיוניות להתפתחות החברה הישראלית אך נבדלו זו מזו מעמדית, אתנית ותרבותית. המחקר מתמקד בעשור השלישי למדינה שבו חל שינוי דרמטי, הן במעמד הסטודנטים והאוניברסיטה והן במציאות הפוליטית והמדינית.

* המחלקות לחינוך ולסוציולוגיה, האוניברסיטה הפתוחה. מאמר זה מבוסס בחלקו על עבודת הדוקטורט שלי, תרבות סטודנטים בישראל, 1965-1977: מקונפורמיזם ממלכתי למשבר לגיטימציה וחדשנות תרבותית (חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת תל אביב - בית הספר לחינוך, 2019). תודה לד"ר אורי כהן, שהנחה אותי בכתיבת הדוקטורט.

מבוא

בראשית מאי 1966 התקיימה בקמפוס האוניברסיטה העברית בגבעת רם הפגנה גדולה בעת ביקורו במקום של קנצלר מערב גרמניה לשעבר, קונראד אדנאואר. הרקע לאירוע היה מחאת סטודנטים על נרמול היחסים הדיפלומטיים בין ישראל למערב גרמניה שנה קודם לכן, צעד שנתפס על ידי הסטודנטים כלא מוסרי מאחר שהתרחש זמן קצר יחסית לאחר השואה. ההפגנה, בהובלת תאי הסטודנטים של תנועת החרות ושל מק"י, הייתה סוערת ורגשית, אך מה שהעצים את חשיבותה היה כניסתם של שוטרים לקמפוס. פעולה זו עוררה מהומה גדולה ובמהלכה נפצעו כ-20 סטודנטים ושוטרים.¹ לראשונה מאז קום המדינה, נכנסו שוטרים לשטח הקמפוס במהלך אירוע מחאה. לנוכח פעולת המשטרה החליטו סטודנטים רבים, גם כאלה שלא הזדהו עם מטרת ההפגנה המקורית, להצטרף פיזית לעימות במחאה על מה שנתפס כניסיון של השלטון להשתיק את ציבור הסטודנטים באמצעות הזרוע המשטרתית. כמו כן, בעקבות הסערה הציבורית שהתחוללה הוחלט לכונן ועדת חקירה ממשלטתית וועדה אוניברסיטאית לבחינת היחסים בין האקדמיה למשטרה.² בעקבות האירועים הללו שקל אדנאואר להפסיק את ביקורו ולשוב לגרמניה לפני המועד המתוכנן.³

כעבור עשר שנים שוב נדרשה משטרת ירושלים להתערב במהלך הפגנות סטודנטים באוניברסיטה העברית, אלא שהפעם דעת הקהל, ובמיוחד זו של מרבית הסטודנטים, קיבלה בברכה את התערבות השוטרים במהומה שהתפתחה בקמפוס בהר הצופים. הפעם מחו סטודנטים ערבים כנגד מדיניות האוניברסיטה בסוגיית השמירה במעוונות וכנגד מדיניות הממשלה בשטחים ובגליל, זמן קצר לאחר אירועי "יום האדמה" בשנת 1976. למולם התייצבו מאות סטודנטים שהפגינו כנגד לגיטימיות המחאה הערבית. גם במקרה זה הפעילו השוטרים כוח לא קטן, גרמו לפציעתם של כמה סטודנטים ופיזרו את ההפגנות, אך הפעם, כאמור זכו לתמיכה ציבורית.⁴

- 1 נתן ריבון "התנגשויות בין שוטרים לסטודנטים באוניברסיטה" הארץ 6.5.1966, 1, 6; "התנגשויות בין סטודנטים והמשטרה בעת ביקור אדנאואר באוניברסיטה" דבר 6.5.1966, 1; אדווין איתן "בחוץ נאבקו שוטרים וסטודנטים; בפנים ישב אדנאואר בארשת קפואה" ידיעות אחרונות 6.5.1966, 1; "הפגנה סוערת בביקור אדנאואר באוניברסיטה בירושלים" שעים 6.5.1966, 1; "הפגנת סטודנטים באוניברסיטת ירושלים נגד ביקורו של אדנאואר - פוזרה בכוח ע"י המשטרה" הצפה 6.5.1966, 1; "הפגנת הסטודנטים נגד אדנאואר בירושלים הותקפה בגסות על-ידי שוטרים חמושים" על המשמר 6.5.1966, 1.
- 2 בוועדה היו חברים גם חברי הכנסת משה אונא מהמפד"ל וגבריאל כהן מהמערך. ראו דו"ח ועדת החקירה בעניין ההתרחשויות בקשר להפגנה בקריית האוניברסיטה ב-5.5.1966 (16.5.1966) (להלן: דו"ח ועדת החקירה), א"מ פ-930/3 "ארכיון י' סלומון - תיק ועדת חקירה 1966"; "ראש הממשלה מינה ועדה לחקירת ההתנגשויות בין הסטודנטים והמשטרה" דבר 9.5.1966, 2.
- 3 תום שגב המיליון השביעי: הישראלים והשואה 356-357 (1991).
- 4 עמוס לבב ואח' "מטחי אבנים ואלות מונפות הפכו את הדשא באוני' ירושלים לזירת-קרב יהודית-ערבית" מעריב 20.5.1976, 3.

שני האירועים הללו בקמפוסים של האוניברסיטה העברית בירושלים שיקפו את מערכת היחסים המורכבת שבין סטודנטים לבין שוטרים בשנות השישים והשבעים. שתי הקבוצות נתפסו על ידי המדינה ככאלה שתפקידן לשרת את האינטרס הלאומי, אך המפגשים ביניהן חשפו את המתח החרף שנבע מההבדלים במעמדן הסוציו-אקונומי, בסטטוס החברתי שבו זכו ובציפיות החברתיות מהן. לכך מצטרף הדיון ביחס לגישה שהתפתחה במדינות מערביות במחצית השנייה של המאה העשרים, שלפיה כחלק מתפיסת החופש האקדמי, שהתרחבה גם לציבור הסטודנטים ולא נחשבה רק כזכות של הסגל האקדמי, קמפוס האוניברסיטה מהווה אקס-טריטוריה הנהנית ממעין חסינות, ולכן שוטרים לא רשאים להיכנס לשטחו. נוסף על כך, נראה כי בחינת האירועים שבהם בכל זאת נכנסו שוטרים לקמפוס מעידה, בין היתר, על מעמדם וזכויותיהם של הסטודנטים באותה התקופה, הן אל מול הנהלת האוניברסיטה והן אל מול הנהגת המדינה, וכן על עמדת המדינה בנוגע לסוגיות שכנגדן הם הפגינו.

מאמר זה בוחן את המפגש המתוח בין שתי הקבוצות הללו בשני האירועים שתוארו בפתח ומציג את הדיון הציבורי שהתנהל בנושא במהלך השנים. אירועים אלה ייחודיים מאחר שבשניהם פרצו השוטרים לשטח הקמפוס והתעמתו עם ציבור הסטודנטים המוחים. זאת בניגוד לאירועים אחרים, כמו למשל השתלטות סטודנטים על בניין הנהלת האוניברסיטה למשך כ-24 שעות במאי 1972, אירוע שהסתיים ללא התערבות המשטרה. בתוך כך, במהלך העשור הזה פעלו שירותי הביטחון, ובכללם המשטרה והשב"כ, בתוך הקמפוס ומחוצה לו, בסוגיות שנחשבו לביטחוניות ועצרו כמה סטודנטים ערבים בעילות שונות. זאת חרף העובדה שבשנים הללו כבר לא התקיים ממשל צבאי על ערבים אזרחי ישראל. מן המחקר עולה כי תגובת הסטודנטים והציבור הישראלי בכללותו לעימותים הושפעה מזהות המפגינים וכן מן הסוגיה שכנגדה הם מחו. בעוד פריצת המשטרה לקמפוס בעת הפגנה בעניין יחסי ישראל-גרמניה זמן קצר יחסית לאחר השואה, נתפסה כלא לגיטימית, כניסתם של שוטרים לשטח המעונות במהלך הפגנה שהובלה על ידי ועד הסטודנטים הערבים, נתפסה כלגיטימית ואף חיונית. פער זה שרטט את מידת הלגיטימציה של המחאה במסגרת האקדמיה בישראל בשנות השישים והשבעים.

הדיון בנוגע לפעילות המשטרה בקמפוסים ולמפגש בין שוטרים לסטודנטים, הוא חלק מדיון ציבורי בשתי סוגיות מרכזיות: החופש האקדמי ותפקידם החברתי של הסטודנטים במדינות דמוקרטיות. יש לציין שהעשור השלישי למדינה, שבו עוסק המאמר, היה תקופת שיא מבחינת השפעתם של סטודנטים ברחבי העולם המערבי על סדר היום החברתי. בשנים אלה סטודנטים הובילו מחאות ענק ותקפו את הנהלות האוניברסיטאות וכן את רשויות השלטון. אירועי השיא של מחאות אלה - ההפגנות ושבת השבת המתמשכת בהובלת ה-Free Speech Movement בכניסה

לאוניברסיטת ברקלי בספטמבר 1964, והשביתה הכללית וההשתלטות על מרכז פריז במאי 1968 - השפיעו רבות על המאבקים שהובילו סטודנטים ברחבי העולם, והיוו נדבך מרכזי בהגדרת תפקידיו החברתיים של הסטודנט בחברה המודרנית. בברקלי תבעו הסטודנטים חופש ביטוי לצד מתירנות פוליטית ומינית.⁵ המאבק שם פרץ עקב החלטת האוניברסיטה למנוע קיום עצרות פוליטיות בשטח הכניסה לקמפוס וזאת חרף העובדה שנחשב לשטח עירוני, ולכן לא חלו עליו התקנות שאסרו אז על קיום פעילות פוליטית בקמפוס. הסטודנטים השביתו את הלימודים ושמרנו מהם הועמדו על כך לדין משמעתי. בעקבות זאת, הם פתחו בשביתה שבת ותבעו מרשויות האוניברסיטה הענקת זכות למחאה פוליטית. ההנהלה סירבה והזמינה את כוחות המשטרה לקמפוס. אחד הסטודנטים נעצר בגין השתתפותו בהפגנה והוכנס לניידת, אך חבריו מנעו את יציאתה משטח הקמפוס במשך שתי יממות. עקב כך, ביטלה ההנהלה את גזרי הדין לשמונת הסטודנטים שהועמדו לדין משמעתי וכן את התלונה נגד הסטודנט שישב בניידת, אך השקט לא שב על כנו. הסטודנטים דרשו לקחת חלק במנגנוני קבלת ההחלטות במוסד וקיימו במהלך המשא ומתן עצרות פוליטיות.⁶ בפריז הובילו הסטודנטים שביתה מחאה המונית ושיתקו את מרכז העיר למשך שבועות אחדים. הסטודנטים מחו על מדיניות הממשלה ביחס למוסדות להשכלה הגבוהה, הן מבחינת תוכניות הלימודים השמרניות והן מבחינת הצפיפות בכיתות, ועל מדיניות הפנים והחוץ של ממשלת צרפת.⁷ לאירועים בעולם היתה השפעה חשובה על המקרה המקומי. פרופסור יעקב כ"ץ, רקטור האוניברסיטה העברית בין השנים 1969-1972, תיאר בספרו האוטוביוגרפי "במו עיני: אוטוביוגרפיה של היסטוריון", את השפעת האירועים בפריז על המדיניות שהוביל בתגובה למחאת סטודנטים:

בסתיו 1969 הגיעו לארץ גלי מרד הסטודנטים מעבר לים. הסטודנטים תבעו את שיתופם במוסדות ההנהגה באוניברסיטה, והרדיקאליים שביניהם השמיעו סיסמאות מתסיסות, עד שהשתררה אווירה של אלימות מאיימת. יום אחד בא אלי ידיד יוסי בן דויד ואמר לי: "יעקב, אני הייתי בברקלי, כך בדיוק זה התחיל". ושם הרי פרצה מהפכה ממש, ומשם התפשטה למרבית האוניברסיטאות באמריקה ובאירופה. כיצד הצלחנו לנטרל את האיום, אין כאן המקום לפרט. די אם אומר, כי הוועדה המתמדת של הסינאט

5 ARTHUR COHEN, *THE SHAPING OF AMERICAN HIGHER EDUCATION 187-306* (2000).

6 Robert Cohen, *The Many Meanings of the FSM, in THE FREE SPEECH MOVEMENT: REFLECTIONS ON BERKELEY IN THE 1960s 1* (Robert Cohen & Reginald Zelnik eds., 2002).

7 פטריק סיל ומורין מק-קונביל המהפכה הצרפתית 1968, 13-28 (1969); ארווה סובאז'ו, ז'ק ז'סמאר ודניאל כהן-בנדיט מרד הסטודנטים - אישי התנועה אומרים את דברם (1969).

ישבה לעיתים חצאי לילות ולא תמיד בבניין האוניברסיטה אלא בביתנו, לטכס עצה. שכן העימות עם הסטודנטים לא היה חד פעמי. המאבק בין כותלי האוניברסיטה התנהל תוך ליווי אמצעי התקשורת, ועיני המוסדות האקדמיים בארץ היו נשואות לירושלים. התנגשות אלימה כאן הייתה גוררת אחריה אירועים מקבילים במקומות אחרים, ואנו היינו מודעים כי צעדינו הם בעלי משמעות ציבורית חמורה.⁸

לפיכך, אפתח מאמר זה בדיון על התגבשות המושג חופש אקדמי והשפעתו על גבולות המחאה של סטודנטים. בהמשך אדון במפגש הטעון שבין ציבור הסטודנטים לציבור השוטרים, ולבסוף אבחן את האירועים שבהם נכנסו השוטרים לשטח האוניברסיטה בעת הפגנות סטודנטים, מהלכם ותוצריהם. בישראל, העשור השלישי מהווה קו פרשת מים חשוב בהתפתחותה של המדינה. בעשור זה התחוללו שלוש מלחמות חשובות - ששת הימים, ההתשה ויום הכיפורים - שהשפיעו בצורה דרמטית על החברה הישראלית,⁹ ובסיומו התחולל "המהפך הפוליטי" הראשון כשבבחירות לכנסת השביעית זכה הליכוד בראשות מנחם בגין. בתקופה זו התרחש תהליך של מיצוי הפרוגרמה האידיאולוגית והמוסדית של תנועת העבודה שהנהיגה את היישוב היהודי בארץ ישראל החל משנות העשרים. תנועת העבודה התקשתה להתמודד עם הסתירות הפנימיות שלה, למשל בין תפיסה סוציאליסטית להגמוניה פוליטית וכלכלית של האליטה, ובעיקר עם הדרתן של קבוצות רבות בחברה הישראלית, ביניהן מזרחים, ערבים ועולים חדשים.¹⁰ אבי בראלי וניר קידר ציינו כי בתקופה זו התפרקה "הממלכתיות" שהובילה מפא"י בתנועה צנטריפוגלית בעיקר לימין עם הצטרפות "הציונים הכלליים" שהייתה שותפה במרבית ממשלות מפא"י, לגח"ל, לשמאל ולציונות הדתית.¹¹ קבוצה נוספת שחשה שדרכה למרכז הפוליטי נחסמה על ידי אנשי מפא"י והסתדרות כללה בעלי מקצועות חופשיים ואנשי אקדמיה, שייסדו את רשימת ד"ש.¹²

מאמר זה מתמקד באירועים שהתרחשו באוניברסיטה העברית בירושלים, שהייתה המוסד האקדמי המרכזי באותה התקופה וזאת חרף העובדה שבעשור שנדון במאמר, נפתחו קמפוסים חדשים ואוכלוסיית הסטודנטים גדלה באופן משמעותי.¹³ זהו מחקר

8 יעקב כ"ץ במו עיני: אוטוביוגרפיה של היסטוריון 141 (1989).

9 שמואל נח אייזנשטדט תמורות בחברה הישראלית 35-44 (2004).

10 שם, בעמ' 86-89.

11 אבי בראלי וניר קידר ממלכתיות ישראלית 104-105 (2011).

12 ASHER ARIAN, SECURITY THREATENED: SURVEYING ISRAELI OPINION ON PEACE AND WAR 148-151 (1995).

13 מאמר זה מתמקד במחאת הסטודנטים ובתגובת השוטרים. בתוך כך, יש לציין שלעמדתם של

ראשון מסוגו על הסטודנטים בישראל,¹⁴ ולפיכך ייעשה במסגרתו שימוש נרחב במקורות ראשוניים. המחקר מבוסס על ניתוח תוכן של מקורות ראשוניים מארכיונים מגוונים, ביניהם ארכיון המדינה וארכיון האוניברסיטה העברית. ייחודו בניתוח מעמיק של עיתונות הסטודנטים שפורסמה באוניברסיטה זו בין השנים 1965-1977. בין היתר נעשה שימוש בעיתון הסטודנטים פי האתון, שנקרא במשך תקופה קצרה ניצוץ, בעיתונים של תאי הסטודנטים המפלגתיים שהיוו מסגרת פוליטית חשובה של סטודנטים והכוונו על ידי מוסדות המפלגות הארציים, בדפי מידע של הסתדרות הסטודנטים ובעיתוני קיר עצמאיים. מקורות אלה מאפשרים, לראשונה, להשמיע את קולם של הסטודנטים שהיו שותפים לתהליכים ולמאבקים בשנים הללו.

הדיון על אודות עימותי הסטודנטים עם המשטרה מסייע גם לניתוח יחסי הגומלין שבין שתי הקבוצות החברתיות הללו. זאת על רקע התהליכים החברתיים שהתקיימו בישראל במהלך העשור השלישי למדינה, שבסיומו התחולל המהפך הפוליטי אשר ביטא, בין היתר, את כניסתן של קבוצות חברתיות מרכזיות שהודרו במשך שנים מן המרכז הפוליטי.¹⁵ נראה כי המאבק המזרחי, הן במסגרת תנועות המחאה כמו "הפנתרים השחורים" והן במסגרת סניפי המפלגות ובעיקר הליכוד,¹⁶ השפיע על היחסים הבין-עדתיים בישראל וכתוצאה מכך, גם על יחסי הגומלין שבין סטודנטים לשוטרים.

סוגיית החופש האקדמי והשפעתה על נוכחות שוטרים בקמפוס

אוניברסיטאות המחקר המודרניות מתבססות על אתוס החופש האקדמי שמטרתו לאפשר את עצמאות המוסדות ואת עצמאות החוקרים. הטענה המרכזית שניצבה בבסיסו של אתוס זה הייתה שללא חופש אקדמי לא יוכלו להתקיים מחקרים ראויים לשמם, ובכך יימנע מהמוסדות להשכלה גבוהה לקיים את מחויבותם כלפי הסטודנטים

ראשי האוניברסיטה ביחס לפעילות הסטודנטים הייתה גם כן השפעה על השתלשלות האירועים. בתקופה זו מילאו ארבעה חברי סגל את תפקיד הרקטור. הראשון שבהם, פרופ' נתן רוטנשטרייך שכהן בתפקיד בין השנים 1965-1969, גילה קו נוקשה יחסית לנוכח דרישתם של סטודנטים לייצוג במוסדות הניהול של האוניברסיטה. את רוטנשטרייך, שהתמנה ליושב ראש הוועדה לתכנון ולתקצוב של המועצה להשכלה גבוהה, החליף בתפקיד פרופ' יעקב כ"ץ שגילה קו מתון בהרבה ביחס למחאת הסטודנטים. רקטור האוניברסיטה בעת העימות בין סטודנטים יהודים לערבים באמצע שנות השבעים היה פרופ' גדעון שפסקי, שבדומה לרוטנשטרייך ראה במעורבות הסטודנטים בנעשה בקמפוס תופעה שלילית. אחת מהחלטותיו הראשונות הייתה ביטול השתתפותם בוועדות הקבע ובוועדה המתמדת. ראו "שנת הלימודים נפתחה בסערה" פי האתון 2, 5.11.1975.

14 רק מחקר אחד נעשה על סטודנטים באותה התקופה, וחסרונו המרכזי הוא התבססותו על שאלוני דעות בלבד והתמקדותו אך ורק בנעשה באוניברסיטת תל אביב הצעירה. ראו רינה שפירא וחיה עצינוני הלי מי אתה הסטודנט הישראלי (1973).

15 אייזנשטדט ומורות בחברה הישראלית, לעיל ה"ש 9, בעמ' 35-44.

16 אורי כהן ונסים ליאון מרכז חרות והמזרחים, 1965-1977, 111-145 (2011).

בפרט והחברה בכלל. עמדה זו ביקשה לדחוק את העמדה הצרה שהייתה מקובלת קודם לכן, שלפיה תפקידה של האקדמיה לשרת את צורכי המדינה כפי שהוגדרו על ידי הממשלה.¹⁷

סוגיית החופש האקדמי העסיקה הוגים רבים,¹⁸ ושיקפה עמדות שונות ביחס לתפקידיהם הציבוריים של החוקר ושל המוסד האקדמי. העיסוק בנושא התאפיין בדיון נורמטיבי לצד דיון פוליטי שעסק ביחסי הכוח שבין ראשי המדינה לבין האקדמאים. המודל המורחב של חופש אקדמי הוגדר ב-1915 על ידי ההתאחדות האמריקנית של המרצים באוניברסיטאות (AAUP - American Association of University Professors) כשילוב של חופש החקירה והמחקר וחופש ההוראה בתוך האוניברסיטה והמכללה, לצד חופש הביטוי והפעולה מחוץ לאוניברסיטה.¹⁹ הרקע להגדרת העמדה המרחיבה הוא הקמת ה-AAUP ובחירת הפילוסוף ואיש החינוך ג'ון דיואי לנשיאה הראשון, כתגובה לכמה מקרים שבהם פוטרו מרצים מעבודתם באוניברסיטאות עילית לאחר שהביעו את דעותיהם בנושאים שנתפסו כשנויים במחלוקת.²⁰ היבט נוסף של המודל המרחיב לחופש אקדמי קשור להפרדה בין הדרג האקדמי לדרג המינהלי. עמדה זו באה לידי ביטוי בדבריו של פילוסוף החינוך רוברט מיינרד האצ'ינס שטען ב-1952 ש"משמעותו של חופש אקדמי היא הפרדה בין החינוך והמחקר לניהול האוניברסיטה וחובתנו להשאיר את ניהול האקדמיה לאלה שיודעים לעשות זאת".²¹

הדיון שהתנהל בארצות הברית השפיע גם על המודל האקדמי שעוצב בארץ ישראל בתקופת המנדט. נשיאה הראשון של האוניברסיטה העברית, יהודה לייב מאגנס, שנולד וחי בארצות הברית ורכש את חינוכו האקדמי בגרמניה, אמר בנאום לרגל פתיחת שנת הלימודים תש"ח: "ברוך השם, יש אוניברסיטה, עיר מקלט, 'מקום אחד', שאינו מוותר למרות כל הצבעות הרוב, על חופש המדע, המחשבה, הדיבור והכתיבה".²² הנאום

17 Christopher T. Husbands, *German Academics in British Universities During the First World War: The Case of Karl Weichmann*, 60 (4) GERMAN LIFE AND LETTERS 493 (2007).

18 על העמדות השונות ביחס לסוגיית החופש האקדמי, החל מהפילוסופים היוונים, ראו Joanna Williams, *Free to Be Critical*, in ACADEMIC FREEDOM IN AN AGE OF CONFORMITY 25-55 (2016).

19 AMERICAN ASSOCIATION OF UNIVERSITY PROFESSORS, THE 1915 DECLARATION OF PRINCIPLES, ON ACADEMIC FREEDOM AND ACADEMIC TENURE, in POLICY DOCUMENTS AND REPORTS 292 (2006) כן ראו אמנון רובינשטיין ויצחק פשה סדקים באקדמיה 27-28 (2014).

20 אחד מהמרצים האמריקנים הללו היה הפרופסור לכלכלה אדוארד במיס שפוטרו ב-1895 מאוניברסיטת שיקאגו על רקע תמיכתו, שהייתה מנוגדת לעמדת האוניברסיטה, במאבקהם של ארגוני העובדים בעיר. גם הסוציולוג אדוארד רוס פוטר כעבור שנה מאוניברסיטת סטנפורד לאחר שביקר את אחד מהתורמים למוסד. ראו Williams, לעיל ה"ש 18, בעמ' 26-28.

21 MICHAEL SHATTOCK, MAKING POLICY IN BRITISH HIGHER EDUCATION 1945-2011, 10 (2012).

22 "13 קתדראות חדשות ייפתחו באוניברסיטה" דבר 30.10.1947, 2.

שנשא מאגנס זכה לכותרת "אחריות". בתוך כך, המאבק בין מחויבות האקדמיה למילוי האינטרסים הקולקטיביים שהוגדרו על ידי הממשלה, לבין מחויבותה לסטודנטים, למדע ולחופש אקדמי, מתקיים מראשית ימי המדינה ועד היום. בראשית ימי המדינה התנהל דיון ציבורי בנוגע למתח שבין תפקיד האקדמיה לשרת את צורכי המדינה כפי שהוגדרו על ידי הממשלה, לבין השמירה על החופש האקדמי.²³ זכות זו הכוללת סמכות אוטונומית של המוסד ושחרורו מחובת הציות לגוף חיצוני, מעוגנת בישראל בסעיף 15 בחוק המועצה להשכלה גבוהה מ-1958: "מוסד מוכר הוא בן חורין לכלכל ענייניו האקדמיים והמנהליים במסגרת תקציבו כטוב בעיניו".²⁴ תהליך חקיקת החוק הושלם לאחר כמה שנים של מאבק בין הדרג הפוליטי לבין הדרג האקדמי על מידת השליטה של הממשלה באוניברסיטאות. זאת חרף העובדה כי דמויות מרכזיות בסגלים האקדמיים של המוסדות להשכלה גבוהה, היו מקורבות להנהגת המדינה ואף מילאו תפקידים חשובים במגזר הציבורי.²⁵ המשפטן הישראלי אמנון רובינשטיין,²⁶ שכשר החינוך הוביל בשנות התשעים את "מהפכת המכללות", ועורך הדין יצחק פשה, התייחסו לשני סוגים של חירות אקדמית המבוססים על הבחנתו של ישעיהו ברלין בין "חירות חיובית" ל"חירות שלילית".²⁷ לטענתם, החופש של איש האקדמיה ושל האקדמיה כמוסד צריך לבוא לידי ביטוי הן כנגד התערבות וכפייה מצד כל גורם שהוא, והן ביצירת מרחב מוגן של שיח חופשי המקדם תחרות והפריה ומסייע לחיפוש האמת. ערך זה, המוגדר כ"חירות חיובית" מחייב תמיכה כלכלית ציבורית מאחר שהוא נתפס ככזה המקדם את האינטרס הציבורי.²⁸

23 Husbands, לעיל ה"ש 17.

24 חוק המועצה להשכלה גבוהה, התשי"ח-1958, התקבל בכנסת באוגוסט 1958 בתום כמעט עשור של דיונים וויכוחים שכללו את דחייתם של כמה נוסחים. על המאבקים סביב החוק, ראו אורי כהן הדר והגבעה 123-145 (2006); עמי וולנסקי אקדמיה בסביבה משנתה 31-73 (2005). בס' 15 לחוק המועצה להשכלה גבוהה הוגדרו "עניינים אקדמיים ומינהליים" כך: "לרבות קביעת תכנית מחקר והוראה, מינוי רשויות המוסד, מינוי מורים והעלאתם בדרגה, קביעת שיטת הוראה ולימוד, וכל פעולה מדעית, חינוכית או משקית אחרת".

25 משה ליסק ואורי כהן "האסטרטגים המדעיים בתקופת הממלכתיות: יחסי הגומלין בין הקהילה האקדמית למוקדי כוח פוליטיים" עיונים בתקומת ישראל 20, 1 (2010).

26 חתן פרס ישראל לחינוך, אמנון רובינשטיין, היה הדיקן הראשון של הפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל אביב ובשנות האלפיים עמד בראש בית הספר למשפט במרכז הבינתחומי בהרצליה. את הקריירה הפוליטית שלו החל רובינשטיין בשנות השבעים כשהיה ממקימי תנועת "שינוי", וזו חברה מאוחר יותר לרשימת ד"ש לקראת הבחירות לכנסת התשיעית ב-1977. לאחר היבחרו לכנסת מילא תפקידים רבים ששיאם עם מינויו לשר החינוך והתרבות בממשלתו של יצחק רבין ב-1994. בתקופה זו הנהיג את הרפורמה במערכת ההשכלה הגבוהה שכונתה "מהפכת המכללות" לצד רפורמה בבחינות הבגרות.

27 ישעיהו ברלין "שני מושגים של חירות" ארבע מסות על חירות 170-220 (יעקב שרת מתרגם, 1971).

28 רובינשטיין ופשה סדקים באקדמיה, לעיל ה"ש 19, בעמ' 25-31.

לאחר מלחמת העולם השנייה ובמיוחד בשנות השישים הורחב הדיון בחופש האקדמי גם לציבור הסטודנטים, שנאבק על השפעתו על ניהול האוניברסיטאות. בשנים אלה התפתחה התביעה בדבר זכותם של הסטודנטים לחופש מחאה וביטוי. הזירה המרכזית שבה התנהל הדיון הזה הייתה, כאמור, מאבק הסטודנטים באוניברסיטת ברקלי בארצות הברית שהחל ב-1964 עם הקמת התנועה לחופש הביטוי.²⁹ הייתה זו תנועה רפורמיסטית בהגדרתם של ג'ונג-יון ג'יל וג'יימס דה-פרונזו,³⁰ מאחר שתביעותיה התמקדו בשינוי פוליטי-מבני מתון לצד שינוי תרבותי מתון.³¹ העובדה שלא ערערו על צורת המשטר תרמה לכך שתביעותיהם התרבותיות להענקת ביטויים חדשים לנורמות ולערכים החברתיים הקיימים, זכו לאהדה רחבה.³²

כפי שתואר בפרק המבוא, האירוע המרכזי במחאת הסטודנטים בשלהי 1964 התרחש בעקבות מעצרו של הסטודנט ג'ק ויינברג. אלפי סטודנטים הקיפו את מכונית המשטרה שאליה הוכנס ויינברג ובמשך 32 שעות מנעו ממנה לצאת משטח הקמפוס.³³ אירוע זה סימל את מחאת הסטודנטים כנגד הלגיטימיות של פעילות משטרתית בשטח קמפוס אקדמי. גורם חשוב נוסף שתרם לעיצוב דמות הסטודנט של שנות השישים הייתה קבוצת הסטודנטים למען חברה דמוקרטית, ה-Students for a Democratic Society (a Democratic Society) שקראה לדמוקרטיה השתתפותית כביטוי הפוליטי הראוי של מעורבות אזרחית. בניגוד לתפיסות שמאל מרקסיסטיות שציידו בשלטון מרכזי חזק, הביעו הסטודנטים שהשתייכו לארגון SDS התנגדות לכל ביטוי כזה וקראו לביזור ולדמוקרטיה ישירה.³⁴ בעקבות כך החלה להתפתח תרבות מחאה סטודנטיאלית ייחודית, וביטויים של הפגנת כוח כנגד הסטודנטים נתפסו כלא לגיטימיים. גישה זו באה לידי ביטוי גם במדיניות המשטרה והנהלת האוניברסיטה העברית. ד"ר ישראל ליף מהמחלקה לכימיה פיזיקלית, ציין בעדותו בפני ועדת החקירה שהוקמה מאוחר יותר לבדיקת האירועים בקמפוס: "ברצוני לציין שהנני נמצא בין כותלי האוניברסיטה החל משנת 1950, כסטודנט תחילה ואח"כ כחלק מסגל ההוראה ולא זכור לי מקרה

29 THE BERKELEY STUDENT REVOLT: FACTS AND INTERPRETATIONS (Seymour Martin Lipset & Wolin S. Sheldon eds., 1965).

30 Jungyun Gill & James De-Fronzo, *A Comparative Framework for the Analysis of International Student Movements*, 8(3) SOCIAL MOVEMENT STUDIES 203 (2009).

31 Carson Claybourne, *African American Freedom Struggle, in* REVOLUTIONARY MOVEMENTS IN WORLD HISTORY: FROM 1750 TO THE PRESENT 848-854 (James De-Fronzo ed., 2006).

32 Simor Lipset & Philip Atbach, *Students Politics and Higher Education in the United States, in* STUDENT POLITICS 199 (Simor Lipset ed., 1967).

33 ראו לעיל ה"ש 29.

34 גדי טאוב "שנות השישים האמריקאיות בישראל: ממרד לקונפורמיזם" עיונים בתקומת ישראל 1, 13 (2003).

אחד של התערבות משטרתית בין כותלי האוניברסיטה, למרות שנערכו עצרות רבות בתקופה זו, גם מתחת לכיפת השמיים"³⁵. המסגרת הנורמטיבית בנוגע להפגנות בתקופה זו היו פקודת המשטרה, 1971, ופקודת החוק הפלילי, 1936. שתיהן היו מורשת של השלטון המנדטורי, שעיצב את הדין כך שיותאם לשליטה באוכלוסייה ילידית נטולת אוטונומיה פוליטית, ובין היתר ימנע אירועי מחאה פוליטיים כנגד המשטר. לפיכך, כללה מסגרת זו, באופן לא מפתיע, הגבלות רבות על זכות הביטוי וחופש המחאה. העיקריות שבהן היו כי התקהלות של 50 איש ויותר המבקשים לקיים הרצאה על נושא פוליטי תחייב קבלת רישיון מטעם המשטרה, לאחר שזו תבחן את השפעותיה האפשריות של ההפגנה על שלום הציבור. פקודות אלה העניקו למשטרה עוצמה רבה, ויכולת להכריע בדבר עצם אפשרות קיומו של דיון פוליטי בזירה הציבורית, ולא רק במוסדות הממשל או בדיונים פרטיים.³⁶

סטודנטים מול שוטרים

בסוגיית פעילותה של המשטרה בקמפוסים, חשוב לציין את הפערים בין שתי הקבוצות החברתיות שבאים לידי ביטוי בארבעה פרמטרים: התפקיד שכל אחת מהן ממלאת במדינה; המעמד הסוציו-אקונומי; הרקע העדתי; והשכלתם של חבריה. בבסיס המתח שבין ציבור הסטודנטים לבין השוטרים עומדת העובדה שהשוטרים היוו זרוע של המדינה שתפקידה לאכוף את החוק ולשמור על הסדר הציבורי, ואילו הסטודנטים היו קבוצת עילית בהתהוות שתפקידה להוביל את החברה בעתיד ועל כן, מלבד השכלה אקדמית ומקצועית היה מצופה מהם לפתח גם תפיסה מוסרית ורגישות חברתית בנוגע למציאות הסובבת אותם.³⁷ באמצע שנות השישים חל שינוי באופן שבו ראו הסטודנטים הישראלים את תפקידם הציבורי, וגישתם הקונפורמיסטית מראשית

35 עדות של ישראל ליף, א"מ פ-930/1 "ארכיון י' סלומון - תיק ועדת חקירה 1966 כללי" (להלן: א"מ פ-930/1).

36 חמשת הפרמטרים המבחינים בין התקהלות חוקית להתקהלות בלתי-חוקית הם: מספר האנשים; המטרה המשותפת; ההשפעה האפשרית על שלום הציבור; קבלת הרישיון; מבחן אי-הציות להוראות המשטרה. ראו דוד ליבאי "הזכות להתקהל ולהפגין בישראל" עיוני משפט ב 54 (1972).

37 שאלת תפקידם החברתי של הסטודנטים העסיקה פילוסופים ואנשי רוח רבים. מצד אחד, טענו הרברט מרקוזה ואחרים שתפקידו של הסטודנט הוא להוביל את המחאה החברתית מאחר שהוא "שאר התקווה שיוביל את ההיחלצות מהתפיסה הקפיטליסטית המדכאת והמחניקה". לעומתם, פילוסופים אחרים כאלאן בלום התייחסו לסטודנטים כאל דמויות שמרניות המחויבות לעתידה של החברה שבה הם פועלים. ראו הרברט מרקוזה מסה על השיחרור 268 (1969); אלאן בלום לדולה של אמריקה 55-66 (בת שבע שפירא מתרגמת, 1989).

ימי המדינה³⁸ הוחלפה בגישה ביקורתית שהתאפיינה בתסיסה פוליטית ובחדשנות תרבותית, ואילו תפקידם של השוטרים נותר כשהיה.

אחת הסוגיות המרכזיות שהעסיקו את המשטרה מימיה הראשונים הייתה ההשכלה הנמוכה של השוטרים. את השוטרים הוותיקים מתקופת המנדט החליפו עולים חדשים, מרביתם יוצאי ארצות האסלאם שהיו מבוגרים יותר ומשכילים פחות מקודמיהם. לצד בודדים שראו בהתגייסות למשטרה שליחות חברתית, מרבית מבין הוותיקים שהתגייסו למשטרה עשו זאת לאחר שלא הצליחו להשתלב בשוק העבודה וראו בכך ברירת מחדל. לעומתם, העולים החדשים רכשו בתהליך גיוסם למשטרה כלים שנדרשו להתאקלמות בחברה הישראלית כמו לימודי קרוא וכתוב, היגינה וידיעת הארץ, אשר אפשרו להם מוביליות חברתית מאוחר יותר. כל אלה, לצד תנאי ההעסקה הירודים במשטרה, הובילו אליה מתגייסים בעלי השכלה נמוכה: בסוף שנות החמישים, כשני שליש מבין השוטרים היו בעלי השכלה עממית בלבד או פחותה מעממית. 22 אחוזים בלבד מקרב השוטרים היו בעלי השכלה תיכונית ומספרם של בעלי ההשכלה האקדמית הסתכם ב-137 קצינים, סמלים ושוטרים.³⁹

באמצע שנות השישים הועלה רף הכניסה למשטרה, שעמד עד אז על 7.2 שנות לימוד,⁴⁰ לעשר שנות לימוד.⁴¹ אך חרף העובדה שהפכה למבוקשת יותר בתקופת המיתון הכלכלי של שנות השישים, סבלה מהמשטרה מכוח אדם לא משכיל שגרם לביקורת חברתית ולדימוי נמוך של ציבור השוטרים. מולם, ציבור הסטודנטים גדל בצורה משמעותית עם פתיחתן של ארבע אוניברסיטאות חדשות החל מן המחצית השנייה של שנות החמישים ועד שלהי שנות השישים.⁴² זאת, בדומה לגידול שהתרחש במספר הסטודנטים בעולם המערבי, והוביל להתפתחותה המהירה של ההשכלה הגבוהה.⁴³

38 יוצאות דופן בתקופה זו היו פעולות המחאה שארגנו הסטודנטים מתא מפא"י שהתארגנו במסגרת "שורת המתנדבים" בראשית שנות החמישים, והסטודנטים והמרצים שהקימו את "ועד הסטודנטים והמרצים למען הדמוקרטיה" בעקבות חשיפת "פרשת לבון" בראשית שנות השישים. ראו פולה קבלו שורת המתנדבים - קורותיו של ארגון אזרחים (2007); "הסטודנטים מפגינים היום נגד הגילויים האנטי-דמוקרטיים בפרשה" פי האתון 5, 18.1.1961, 1.

39 סבלה 21 - הרכב כוח האדם לפי ההשכלה 1958-1959, משטרת ישראל דין וחשבון לשנת 1959, 26 (התשי"ט-התש"ך).

40 דנקא הריש "יותר בוגרי תיכון מתגייסים למשטרה" דבר 5.4.1967, 12.

41 מ' דן "כאן לומדים השוטרים לטפל בכפפות ובלי כפפות" חרות 5.3.1965, 4.

42 בשנות השישים נפתחו אוניברסיטת תל אביב, אוניברסיטת חיפה ואוניברסיטת בן-גוריון בנגב. באמצע שנות החמישים נחנכה אוניברסיטת בר-אילן. ראו למשל אורי כהן אקדמיה בתל-אביב: צמיחתה של אוניברסיטה (2014); מנחם קליין בר-אילן; אקדמיה, דת ופוליטיקה (1997).

43 Philip G. Altbach, *The Logic of Mass Higher Education, in* GLOBAL PERSPECTIVES ON HIGHER EDUCATION 29-47 (Philip G. Altbach ed., 2016).

טבלה 1: מספרי סטודנטים בישראל בשנים נבחרות⁴⁴

תשל"ה (1974/75)	תש"ל (1969/70)	תשכ"ה (1964/65)	תש"ך (1959/60)	
(+44%) 52,088	(+97%) 36,239	(+98%) 18,368	9,275	סה"כ סטודנטים בישראל
(+13%) 14,665	(+28%) 12,960	(+51%) 10,164	6,752	האוניברסיטה העברית
(+39%) 8,471	(+55%) 6,100	(+63%) 3,928	2,411	הטכניון
(+58%) 13,004	(+288%) 8,250	(+245%) 2,126	616	אוניברסיטת תל אביב
(+66%) 7,246	(+210%) 4,359	(+232%) 1,406	423	אוניברסיטת בר-אילן
(+69%) 4,802	(+402%) 2,839	565	-	אוניברסיטת חיפה
(+152%) 3,308	1,315	-	-	אוניברסיטת בן-גוריון
(+34%) 562	(+134%) 419	179	-	מכון ויצמן למדע

סוגיה נוספת שבאה לידי ביטוי במפגש הטעון בין הסטודנטים לשוטרים הייתה הפער העדתי וההיבטיים התרבותיים שלו. באמצע שנות השישים כ-80 אחוזים מהשוטרים היו עולים חדשים - 46 אחוזים מהם נולדו בארצות האסלאם ו-35 אחוזים מהם נולדו באירופה. עם זאת, תפקידיהם במשטרה שיקפו את מעמדם בחברה הישראלית בתקופה זו: חלקם של ילידי ארצות האסלאם בקרב השוטרים הזוטרים עמד על כ-50 אחוזים, ומספר הקצינים מתוכם היה קטן אף יותר.⁴⁵ לעומתם, הסטודנטים היו חלק מקבוצת "דור המדינה" שרבים מחבריה נולדו בארץ או גדלו בה מגיל צעיר. בשעה שמרבית הסטודנטים היו אשכנזים, באמצע שנות השישים דווח על כך ש-12 אחוזים בלבד מקרב הסטודנטים היו מזרחיים וכ-7 אחוזים מהם היו ערבים. משמעות הנתונים הללו באשר להרכבה של ההשכלה הגבוהה, הייתה שבשנת הלימודים תשכ"ה, למשל, הסיכוי של צעיר מזרחי ללמוד באוניברסיטה היה נמוך ביותר ורק 119 מכל 10,000 צעירים שנולדו בארצות האסלאם או שאחד מהוריהם נולד שם, למדו באוניברסיטה.⁴⁶

44 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שנתון סטטיסטי לישראל - 1970, 21 (1971); הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שנתון סטטיסטי לישראל - 1978, 29 (1979).

45 לוח 12: הרכב כוח האדם לפי ארץ הלידה 1963-1964, משטרת ישראל דין וחשבון לשנת 1964, 25 (1965).

46 המועצה להשכלה גבוהה, הוועדה לתכנון ולתקצוב ההשכלה הגבוהה בישראל קובץ נתונים תשל"ח 1977/78, 14-15 (1979).

בוועדת החקירה בראשות עו"ד סלומון, טען יעקב שילוני, סטודנט מקיבוץ גן שמואל, כי הרקע העדתי תרם להגברת האלימות: "כשראיתי את תאוות הרצח בעיני השוטרים המכים, הנה ביטוי נוסף לתהום השנאה של יחסי העדות בישראל. כשאפשר להרביץ לאשכנזים אינטליגנטיים".⁴⁷

מאי 1966: התערבות המשטרה בהפגנה נגד ביקור אדנאואר

הפגנת הסטודנטים בעת ביקורו של קנצלר גרמניה המערבית לשעבר קונראד אדנאואר בקמפוס האוניברסיטה העברית בגבעת רם, שהתקיימה ב-5 במאי 1966,⁴⁸ הייתה אירוע מכונן בתפיסת יחסי הסטודנטים והמשטרה בישראל.⁴⁹ לא היה זה האירוע הראשון שבו התקיימה הפגנה סוערת על רקע מערכת היחסים הטעונה בין גרמניה לישראל: כבר בשנת 1952 הוביל הדיון על החתימה על הסכם השילומים להפגנה סוערת בכיכר ציון בירושלים, בשעה שהכנסת דנה בסוגיה. במהלך העימותים נפצעו כ-340 מפגינים ושוטרים, ונעצרו כ-400 מפגינים.⁵⁰ עם זאת, הייתה זו הפעם הראשונה שבה באה מחאה ציבורית לכלל ביטוי בהיקף משמעותי בתוך כותלי האקדמיה.

במרץ 1965 החליטו שתי הממשלות לנרמל את היחסים הדיפלומטיים ביניהן,⁵¹ הביקורת הציבורית בעקבות החלטה זו הייתה מתונה יותר מזו שבעקבות המשא ומתן על הסכם השילומים.⁵² עם זאת, תגובת הסטודנטים הייתה חריפה בהרבה מזו של

47 עדות של יעקב שילוני מיום 12.5.1966, א"מ פ-930/1, לעיל ה"ש 35.

48 נתן ריבון "התנגשויות בין שוטרים לסטודנטים באוניברסיטה" הארץ 6.5.1966, 1, 6; "התנגשויות בין סטודנטים והמשטרה בעת ביקור אדנאואר באוניברסיטה" דבר 6.5.1966, 1; אדווין איתן "בחוף נאבקו שוטרים וסטודנטים; בפנים ישב אדנאואר בארשת קפואה" ידיעות אחרונות 6.5.1966, 1; "הפגנה סוערת בביקור אדנאואר באוניברסיטה בירושלים" שיערים 6.5.1966, 1; "הפגנת סטודנטים באוניברסיטת ירושלים נגד ביקורו של אדנאואר - פוזרה בכוח ע"י המשטרה" הצפה 6.5.1966, 1.

49 בתקופת המנדט הבריטי, שוטרים בריטים נכנסו מעת לעת לקמפוס האוניברסיטה העברית בהר הצופים. ב-1932 הזמין נשיא האוניברסיטה י"ל מאגנס את פרופ' נורמן בנטוויץ' לעמוד בראש קתדרה לשלום עולמי, אולם בשל עמדתו המדינית שתמכה במדינה דו-לאומית בארץ ישראל, מחו חברי התא הרוויזיוניסטי "אל-על" על עצם בואו, וזרקו לעברו של פרופ' בנטוויץ' פצצת סירחון. השוטרים עצרו כמה מחברי התא וביניהם את אבא אחימאיר שעמד בראשו. ראו אסתר שטיין-אשכנזי "ארגוני הסטודנטים באוניברסיטה ופעילותם בתקופת המנדט" תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים כרך ג 373-377 (חגית לבסקי עורכת, 2009); עדי ערמון "המאבקים הלאומיים שעיצבו את עולמו של בנציון נתניהו" הארץ - מוסף ספרים 5.8.2016, 1, 4.

50 395 נעצרו אחר המהומות חלק מהעצורים הועברו לצפון" מעריב 8.1.1952, 1.

51 בהצבעה שהתקיימה בכנסת תמכו בהחלטה 66 ח"כים והתנגדו 29 ח"כים מחרות, מפ"ם ומק"י. ראו "הכנסת אישרה כינון היחסים עם גרמניה" דבר 17.3.1965, 1.

52 בתוך כך, תנועת החרות הובילה גם הפעם את ההתנגדות הציבורית. במאמר המערכת של ביטאון התנועה נכתב: "במחנה הגרמנופילים שלנו עובר כבר קול מצהלות, ששון ושמחה באוהליהם: הנה הקאנצלר של גרמניה המערבית החליט להכיר בישראל. אם יש עוד רגש של כבוד לאומי ואנושי

החברה הישראלית כולה, בדרך שהמחישה כי אימצו את טענתו של הפילוסוף הגרמני הרברט מרקוזה, ולפיה תפקידם לשמש מצפן מוסרי לחברה כולה. אחת הסיבות לכך הייתה העובדה שרבים מן הסטודנטים נמנו עם הדור השני לשואה וראו ביחסים עם מערב גרמניה סוגיה בעלת היבטים אישיים. בפברואר 1965, למשל, זמן קצר לפני ההחלטה על נרמול היחסים למעמד של שגרירויות, הפגינו סטודנטים ומרצים נגד מדיניות הממשלה מול בניין המינהלה של האוניברסיטה העברית בגבעת רם וקיימו עצרת באולם ויז שכותרתה: "תשמור ממשלת ישראל על כבודה של ישראל ביחסיה עם גרמניה".⁵³ כעבור כמה חודשים, לקראת הגעתו של השגריר הראשון של גרמניה המערבית לישראל, קיימו הסטודנטים שביתת מחאה. בעצרת שארגנו בירושלים השתתפו בנוסף לכ-1,000 סטודנטים, גם אבא קובנר, אנטק צוקרמן, אברהם שלונסקי ופרופ' אברהם פאהן, דיקן הפקולטה למדעי הטבע.⁵⁴

לצד אירועים אלה, התקיים דיון נרחב של סטודנטים בנוגע למפגשים עם סטודנטים גרמנים ובעיקר בנוגע להזמנות שהתקבלו מאוניברסיטאות מערב גרמניות לביקור של סטודנטים ישראלים במערב גרמניה. בנובמבר 1965 החליטה מועצת הסטודנטים של האוניברסיטה העברית לאפשר קשרים עם ארגוני סטודנטים גרמנים. בישיבה שבה השתתפו איש משרד החוץ זאב שק והמשורר חיים גורי,⁵⁵ הצביעו 13 נציגים בעד ההחלטה לעומת שבעה שהתנגדו ושניים שנמנעו.⁵⁶ עם זאת, על פי ההחלטה שהתקבלה נאסר על נציגי הסטודנטים מישראל לנסוע לגרמניה.⁵⁷ נחום ברנע, עורך עיתון "הניצוץ" באותה התקופה, ביקר את החלטת המועצה,⁵⁸ גם בביטאונה של תנועת החרות נכתבה ביקורת: "הסתדרות הסטודנטים רוצה לזכות את האומה במצווה גדולה: היא מתימרת ליטול על עצמה את התפקיד הקדוש לחנך את הגרמנים".⁵⁹ הביקורת מבפנים ומבחוץ נשאה את פירותיה וכעבור כשבועיים שינתה הסתדרות הסטודנטים את החלטתה

לראשי ממשלת ישראל, הריהם חייבים לדחות תיכף ומיד את היד הבוגדנית המושטת לנו בגסות רוח שכזאת". ראו "בשערי חרות: ה'בשורה' מגרמניה" חרות 8.3.1965, 2.

53 "עצרת מחאה נגד מדיניות הממשלה בעניין גרמניה" דבר 21.2.1965, 1; "עצרת מחאה נגד גרמניה תערך באוניברסיטה העברית" למרחב 19.2.1965, 1; "ביקורת נמרצת על 'המדיניות הגרמנית' של הממשלה בפי שלושה פרופסורים" חרות 23.2.1965, 2.

54 "משמרת דומיה" הארץ 26.4.1965, 3.

55 ידיאתון 4, 21.11.1965.

56 "מועצת הסטודנטים בירושלים בעד קיום קשרים עם גרמניה" הארץ 25.11.1965, 7.

57 "הסטודנטים ליחסים עם גרמניה" ניצוץ 4, 30.11.1965, 19; נח זבולוני "הסתדרות הסטודנטים בישראל תקשור קשרים עם סטודנטים גרמניים" חרות 25.11.1965, 4.

58 נחום ברנע "מאמר המערכת" ניצוץ 4, 30.11.1965, 2.

59 "בשערי חרות: הסטודנטים הישראליים מושיטים יד לגרמנים" חרות 26.11.1965, 2.

ואסרה על נקיטת יוזמה לקשרים עם ארגוני סטודנטים גרמנים.⁶⁰ עם זאת, בהחלטה החדשה היא התיירה מפגשים עם סטודנטים גרמנים מארגונים אנטי-נאציים בתנאי שאלה יתקימו בישראל.⁶¹ בעקבות זאת, ננזפו על ידי מוסדות הסתדרות הסטודנטים 25 סטודנטים לגיאוגרפיה מהאוניברסיטה העברית שנסעו לסיור לימודי בגרמניה.⁶² ריבוי משאלי הסטודנטים והדיונים הרשמיים והלא-רשמיים מעידים על מרכזיות של נושא היחסים עם גרמניה בחיי הקמפוסים. דיונים אלה הושפעו גם מלחצים שונים של גופים בעלי עניין כמו הוועדה הישראלית של איסט"א (האגודה הבינלאומית לחילופי סטודנטים במקצועות טכניים) שהייתה אחראית על חילופי סטודנטים עם אוניברסיטאות בעולם.⁶³ לאחר שאגודת הסטודנטים של הטכניון החליטה להימנע מקשרים עם סטודנטים גרמנים ולאור מרכזיותן של האוניברסיטאות הגרמניות ששותפות בתוכנית חילופי הסטודנטים, נציגי איסט"א בישראל הפעילו לחץ על הנהלת הטכניון להימנע מביטול השתתפות בתוכנית. אנשי איסט"א גם טענו שלאור תפקידם המרכזי של הגרמנים בארגון, הם עלולים לטרפד חילופי סטודנטים ישראלים גם עם מדינות אחרות באירופה. בסופו של דבר נקבע שיימשכו חילופי הסטודנטים אך מספרם לא יורחב.

שיאה של מחאת הסטודנטים התרחש בעת ביקורו של אדנאואר בקמפוס האוניברסיטה במאי 1966. היה זה במסגרת ביקורו הראשון בישראל, שארך שבוע וכלל גם קבלת תואר דוקטור של כבוד ממכון ויצמן, פגישה עם ראש הממשלה לוי אשכול, נשיא המדינה זלמן שזר וראש עיריית ירושלים טדי קולק, סיור ב"יד ושם" ובכנסת,⁶⁴ וביקור בקיבוץ אפיקים שבעמק הירדן ובקיבוץ שדה בוקר, שם נפגש עם דוד בן-גוריון וסעד בחדר האוכל של הקיבוץ.⁶⁵ בקמפוס בגבעת רם, נפגש אדנאואר עם נשיא האוניברסיטה העברית ד"ר אליהו אילת, עם סגנו פרופ' דוד עמירן ועם מנהל הספרייה הלאומית קורט דוד וורמן.

60 "הוועדה לגרמניה: כן, אבל..." ניצוץ - ידיעות ניצוץ 6, 4.1.1966, 1.

61 נוסח ההחלטה: "הסתדרות הסטודנטים של האוניברסיטה העברית לא תנקוט בשום יוזמה ליצירת קשרים עם ארגונים גרמניים. לאחר פניית ארגוני סטודנטים גרמניים שיימצאו ראויים לפי הקריטריון הנ"ל, יקשרו קשרים חד-צדדיים, רק בישראל, עם ארגונים אלה, לאחר דיון בוועד בכל מקרה לגופו של עניין". ראו ידיאתון 9, 16.1.1966; "הסטודנטים ביטלו החלטתם על קשרים עם גרמנים" מעריב 30.12.1965, 1; "הסטודנטים שינו החלטתם בעניין קשירת קשר עם גרמנים" חרות 31.12.1965, 2.

62 "הסטודנטים מגנים נסיעת תלמידי גיאוגרפיה לגרמניה" מעריב 16.3.1966, 23.

63 "האגודה הבינלאומית לחילופי סטודנטים במקצועות טכניים (IAESTE)" הוקמה ב-1948 ומפעילה מאז תוכניות לחילופי סטודנטים במקצועות טכניים. במהלך השנים השתתפו למעלה מ-350 אלף סטודנטים בתוכניות שמפעילה האגודה.

64 "אדנאואר ביקר ב'יד ושם'" דבר 5.5.1966, 1.

65 ROLF VOGEL, THE GERMAN PATH TO ISRAEL 180-187 (1969).

את ההפגנה בקמפוס בגבעת רם ארגנו חברים מתאי הסטודנטים של חרות ומק"י בשמו של גוף פיקטיבי שאותו כינו "הוועדה ל'קבלת פנים' לאדנאואר".⁶⁶ בבסיסו של גוף זה עמד שיתוף פעולה ראוי לציון בפני עצמו של תאי הסטודנטים של חרות ושל מק"י, שהשתייכו לקצוות שונים בתכלית של הקשת הפוליטית אך התאחדו למען מטרה זו.⁶⁷ ערב ההפגנה הזמינו המארגנים גם נציגים מתא הסטודנטים של מפ"ם ומתא הסטודנטים "יבנה" שייצג את הסטודנטים הדתיים בקמפוס, וכן סטודנטים מתנועת "יזכור" שחבריה השתייכו למפלגות שונות והתנגדו להידוק היחסים עם מערב גרמניה. בשעות הלילה הם הכינו כעשר כרזות שחלקן נשאו את הקריאה "אדנאואר הביתה!"⁶⁸ בעברית ובגרמנית, והדפיסו כ-2,000 כרוזים שאותם חילקו בקמפוס בבוקר הביקור.⁶⁸ במודעה שכותרתה הייתה "ביקור הגבר הזקן"⁶⁹ נכתב:

סטודנט! היום יום ה' יבקר באוניברסיטה העברית הקנצלר לשעבר של מערב גרמניה. אם לדעתך אין כסף השילומים יכול לכפר על הדם ששפכו הגרמנים במלחמה, אם יודע אתה על הגנרלים הנאציים שאדנאואר מינה לצבא הגרמני, אם עוקב אתה אחרי הזיכויים של מרצחים נאציים בגרמניה, אם מלבך לא נעלם שריד של כבוד וכאב על הדם הרב ששפך העם הגרמני, בוא להפגין עמנו היום בשעה 11:00 ליד כיכר המנהלה. תן קולך נגד מנהיג גרמניה זו שאיננה אחרת!

הוועדה ל'קבלת פנים' לאדנאואר.⁷⁰

- 66 עדות של ראובן עמיאל (תא מק"י) מיום 17.5.1966, א"מ פ-930/19 "ארכיון י' סלומון".
- 67 במהלך המו"מ להרכבת הממשלה הראשונה, טבע ראש הממשלה דוד בן-גוריון את המונח "בלי חרות ובלי מק"י" ותחם בכך את גבולות הקשת הפוליטית שנתפסו בעיניו כלגיטימיים לשיבה בממשלה. תפיסה זו נטשטשה רק במחצית השנייה של שנות השישים, לאחר התפטרותו של בן-גוריון מראשות הממשלה. ראו אמיר גולדשטיין "הפריצה הגדולה: מנחם בגין ב'תקופת ההמתנה'" עיונים בתקומת ישראל 17, 345 (2007); רפי מן לא יעלה על הדעת: ציטוטים, כינויים, ביטויים ומטבעות לשון 55 (1998).
- 68 מתוך עדותו של ראובן עמיאל, סטודנט מתא מק"י, בדיוני ועדת החקירה. ראו דו"ח ועדת החקירה, לעיל ה"ש 2.
- 69 הכותרת שניתנה למודעה התכתבה עם מחזהו של פרידריך דירנמאט "ביקור הגברת הזקנה", שפורסם ב-1956, ועוסק במשמעותם של ערכי המוסר והצדק בחברה. שמונה שנים לאחר מכן זמן קצר יחסית לפני ההפגנה בעת ביקורו של אדנאואר בירושלים, עובד המחזה לסרט "הביקור". המחזה הטרגי-קומי מציג את חזרתה של מיליארדרית זקנה לעיירת הולדתה ואת כוונתה לתרום לעיירה סכומי כסף גדולים בתמורה למותו של אחד מבני העיירה. "ביקור הגברת הזקנה" תורגם לעברית והוצג ב"הבימה" ב-1959.
- 70 תא חרות ותא מק"י "ביקור הגבר הזקן - מודעה על ההפגנה נגד ביקורו של קונרד אדנאואר בקמפוס גבעת רם של האוניברסיטה העברית בירושלים" (22.6.1966) אמ"ז ה-1/19/5 "תא הסטודנטים".

הידיעה על כך שסטודנטים מתכננים הפגנה ביום הביקור באוניברסיטה הגיעה לידי המשטרה כבר ב-3 במאי 1966, לאחר שבאותו היום ניסו כ-20 בני אדם, חלקם סטודנטים, לפרוץ למלון המלך דוד בירושלים שבו השתכנה פמלייתו של אדנאואר. בעקבות זאת, עדכן סנ"צ נפתלי בר-שלום, ראש מדור המבצעים במטה הארצי של המשטרה, את הנהלת האוניברסיטה כי ייתכן ששוטרים יאלצו להשתמש בכוח במהלך הביקור. דבריו התבססו על הוראה מפורשת שקיבלה המשטרה מיצחק אבנון, שעמד בראש מטה משרד החוץ לביקור, ולפיה אין לאשר קיום הפגנות במסלול הביקור בטענה ש"לא מתקבל על הדעת שהממשלה תסכים לקיים הפגנות נגד אורחה המוזמן על ידה".⁷¹ מחאת הסטודנטים, כך נדמה, נתפסה על ידי הממשלה כערעור של ממש על האוטונומיה והריבונות שלה, ולא חלק מחופש הביטוי. נוסף על כך, החליטה המשטרה לשנות את מסלול הביקור המתוכנן בתוך הקמפוס, לקיימו רק בתוך מבנה הספרייה הלאומית ולוותר על ביקור של אדנאואר בלשכת נשיא האוניברסיטה ד"ר אליהו אילת. הפגנת הסטודנטים החלה מול בניין המנהלה, אך לאחר שנודע שאדנאואר יגיע רק לספרייה הלאומית, הוחלט לעבור לשם. בתחילת ההפגנה השתתפו רק כמה עשרות סטודנטים, אך לאחר ששוטרים נכנסו לקמפוס, עלה מספרם של הסטודנטים המוחים באופן משמעותי, תחילה ל-200 ולאחר מכן לכ-1,000. השוטרים הורידו כרזות בגנות הביקור שתלו סטודנטים על בניין הספרייה, ואף התעמתו עימם: "כ-30 שוטרים ולאחר מכן יותר, חבטו באלות בכל מי שזז, גם מי שלא הגיע על מנת להפגין".⁷² במהלך האירוע נפצעו כ-20 סטודנטים ושוטרים וסטודנטים רבים נעצרו. אחד הפצועים היה הסטודנט דוד נאור, בנה של ח"כ אסתר רזיאל-נאור מגח"ל. הוא ספג אגרוף מאחד השוטרים שגם קרע את הכרזה שאחז נאור. לטענתו, לא עזב את המקום אף שנדרש לעשות זאת על ידי קצין המשטרה, משום שסבר כי עומדת לו זכות המחאה בדרך זו.⁷³ אימו, שנכחה אף היא בהפגנה, תיארה מעל בימת הכנסת את השתלשלות האירועים:

כעבור רגעים מספר החלה התפרצות של המשטרה, ובמקום שזו תהיה הפגנה של סטודנטים כלפי מישהו, הפך הדבר להיות הפגנת המשטרה, הפגנת כוחה של המשטרה כנגד הסטודנטים. ראיתי אחד מהם ופניו שותתים דם, היה זה דוד נאור, בני, אשר קרא לי ואמר: "בואי, תנסי, אולי תוכלי לעצור בעדם שלא יכו את הבחורים!" הוצאתי את תעודת הכנסת מארנקי, הרימותי אותה והתקדמתי, כאשר התעודה בידי מוגבהת,

71 דו"ח ועדת החקירה, לעיל ה"ש 2, בעמ' 4.

72 עדות של הסטודנט גד פלאט, א"מ פ-930/1, לעיל ה"ש 35.

73 דו"ח ועדת החקירה, לעיל ה"ש 2, בעמ' 14-15.

וקראתי בקול אל עבר השוטרים [...] ראיתי סטודנטים מוכים באלות, ביניהם נערה אחת. ראיתי בחור שהוכה ונפל ארצה, אך הוסיפו להכותו. ראשו שתת דם, היכו אותו על הברך והוא צעק ששוברים לו את רגלו, אך הוסיפו להכותו.⁷⁴

פצוע נוסף היה סטודנט שנדחף על ידי שוטרים מגגון הסמוך לבניין הספרייה הלאומית.⁷⁵ לטענת מפכ"ל המשטרה רנ"צ פנחס קופל, השוטרים פעלו על פי ההוראות שניתנו להם. בשיחה שקיים עם ראש הממשלה הוא ציין כי: "כאשר ישנה הוראה לפזר את המפגינים - מפזרים, וכאשר יש הוראה לעמוד בשקט - הם סופגים את כל העלבונות בשקט מבלי לנקוף אצבע".⁷⁶ בוועדת החקירה תיאר דן מילר, חבר הסתדרות הסטודנטים, את שאירע:

מכיוון שראיתי שאני הנציג היחידי של הסתדרות הסטודנטים שנכח במקום ניגשתי אל קצין אחד שעמד במקום וביקשתי ממנו בכל לשון של בקשה שיפסיק את ההכאות האלה כי הסטודנטים אינם מתכוונים לעשות דבר. בעוד אני מדבר איתו הופיע לפתע שוטר והחל מכה אותי. במהרה הצטרפו אליו עוד שניים והם דחפו אותי בידים והיכו אותי באלותיהם. את מירב המכות באלות קיבלתי בסנטרי ולי אישית אין כל ספק שהיו מכוונות לשם. הופלתי על הארץ אך השוטרים לא הסתפקו בכך והמשיכו להכותני ולבעוט בי. דם החל יורד מסנטרי. עדיין לא האמנתי שהדבר נעשה בתמיכת הקצין. צעקתי לשוטר שהיכה אותי שאני רוצה את הפרטים שלו ואין לי כל כוונה להתקיפו. הוא רץ לעברי וצעק הנה הפרטים שלי בהניפו את האלה במכה חזקה שפגעה שוב בסנטרי. לכל אורך הדרך בין הספרייה הלאומית לקפלן אפשר היה לראות מחזה אחד - סטודנטים בורחים או שוכבים על הרצפה ושוטרים מכים בהם.⁷⁷

לדברי מילר, הטענה שלפיה השוטרים חששו שסטודנטים יפרצו לבניין הספרייה הלאומית בעת ביקור אדנאואר מופרכת: "השוטרים לא ניסו קודם לכן כל אמצעי אחר

74 ד"כ 45, 1443-1445 (התשכ"ו).

75 שם.

76 דברי המפכ"ל פנחס קופל בישיבה לב/תשכ"ו של הממשלה 8.5.1966, 5 (בית מורשת משטרת ישראל, תיק 107.35, אוסף יחידת ההיסטוריה).

77 עדות של דן מילר מיום 14.5.1966, א"מ פ-930/1, לעיל ה"ש 35.

כגון יצירת שרשרת, מה עוד שהמעבר היה צר ביותר ושוטרים היו שם כבר כחול אשר על שפת הים. לא נזרקה כל אבן.⁷⁸ בעקבות אלימות השוטרים, גדל מספר המפגינים. סטודנטים רבים קראו לעבר השוטרים: "נאצים", "אתם מכים כנאצים", "בוז למשטרה", "אנאלפביתים", "שחורים", ו"כאן זה לא אשדוד".⁷⁹ מבין כל קריאות הגנאי, ראוי להתעכב דווקא על זו האחרונה. אשדוד הייתה עיר פועלים צעירה שנוסדה בשנות החמישים, ומרבית תושביה היו עולים חדשים, בעיקר מצפון אפריקה. ב-1966, למשל, למעלה מ-60 אחוזים מאוכלוסיית העיר היו ממוצא מזרחי.⁸⁰ השימוש בשם העיר אשדוד ביטא את הזלזול שחשו מי שהיו ברובם היפוכם המוחלט של כל אלה - ילידי הארץ, אשכנזים, שנמצאו בעיצומו של תהליך רכישת השכלה גבוהה - כלפי מי שלעיתים קרובות אף לא השלימו את לימודיהם התיכוניים. הביטוי יצר הנגדה ברורה, גאופוליטית, בין מי שהיו הגמוניה פוליטית ותרבותית, לבין מי שנדחקו לשוליה, בדרך שחידדה ושעתקה פערים בין שוליים למרכז. בדבריה בכנסת ביטאה רזיאל-נאור גם את הביקורת על הפגיעה בחופש הביטוי וההפגנה שבאה לידי ביטוי בהתנהלות המשטרה:

ואחרי ככלות הכל, הסטודנטים מה עשו? ביחס לביקור הזה הרי ישנן שתי דעות במדינה הזאת. יש כאלה החושבים שזה היה ביקור נבון, מועיל, דרוש, מצויין, אם כי לא כל האנשים התופסים עמדות רשמיות במדינה, בכלל זה שרים בממשלה, סבורים כך, על כל פנים אלה שלא השתתפו בכל המסיבות, אף שהייתה להם הזדמנות לעשות זאת. כנראה, אין הם חושבים כי הביקור היה כל כך דרוש, מועיל, נחוץ ורצוי. ויש חלק גדול בציבור החושב שהביקור הזה היה מיותר, מזיק, פוגע ומעליב. ואם מותר לאלה להביע את דעתם בהרמת כוס לכבוד המבקר, מותר לאלה להביע את דעתם בהרמת כרזה נגד ביקורו של המבקר. מה עשו הנערים האלה? הם העזו להביע את דעתם? זכות הבעת דעה היא זכות יסוד מזכויות האזרח והאדם, וההפגנה כלולה במשמעה של הבעת דעה.⁸¹

78 ש.ם.

79 דו"ח ועדת החקירה, לעיל ה"ש 2, בעמ' 27; מכתב מי' בן-ארי, לעו"ד יעקב סלומון בנושא "השלמות לסיכומים" (תאריך לא ידוע) 6 (בית מורשת משטרת ישראל, תיק 107.35, אוסף יחידת ההיסטוריה).

80 דרור אסנת "מחייטים וסנדלרים בנינו פה נמל": פועליות, לאומיות ואתניות בקרב פועלי נמל אשדוד, 1961-1967, 68 (חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בן-גוריון בנגב - הפקולטה למדעי הרוח והחברה, 2004).

81 ד"כ 45, לעיל ה"ש 74.

אל מול הביקורת החריפה כלפי פעולות המשטרה שעלתה מעדויות הסטודנטים, השוטרים שהעידו בפני ועדת סלומון הציגו תמונה מעט שונה. לטענתם, התקרית החלה לאחר שהם ביקשו למלא את פקודת הקצינים להוריד את הכרזות שנתלו על ידי הסטודנטים. לדבריהם, מאות סטודנטים דחקו את כוח המשטרה לעבר קיר הזכוכית של בניין הספרייה הלאומית וחייבו אותו להפעיל כוח. הם טענו כי שרקו במשקיות לפני שהניפו אלות, אך מעדויות הסטודנטים עלה כי לא שמעו את השריקות. אחד השוטרים טען בעדותו כי ביקש לסייע לשוטר אחר שהופל, אך לא ניתנה עדות נוספת לאותה נפילה. קצין המשטרה, מפקח משנה יצחק נוראל, שפיקד על 14 שוטרים, טען כי הבהיר לסטודנטים שעליהם להוריד את הכרזות שתלו מאחר שמשמעות שילוב הצגתן עם קריאה במגאפון היא התארגנות בלתי חוקית. לטענתו, הסטודנטים ענו בתגובה: "מה אתם עושים פה, לכו הביתה".⁸²

האירוע, שבעקבותיו שקל אדנאואר להפסיק את ביקורו בישראל ולחזור למערב גרמניה,⁸³ עורר ביקורת רחבה על השימוש בכוח על מנת לפזר הפגנת סטודנטים והנהלת האוניברסיטה מינתה ועדת בדיקה בראשות דיקן הסטודנטים ד"ר יחזקאל כהן. נוסף על כך, הסתדרות הסטודנטים, שלא הייתה מעורבת בתכנון ההפגנה, החליטה להשבית את הלימודים לאלתר.⁸⁴ כמו כן, דרשו הסטודנטים להשעות מתפקידם את כל אנשי המשטרה שהיו מעורבים באירוע עד לסיום הליכי החקירה נגדם, והעמדת האחראים לדין משמעת.⁸⁵

בעקבות האירועים, הפגינו בשעות אחר הצהריים כ-2,000 סטודנטים בהובלת הסתדרות הסטודנטים, מול לשכת ראש הממשלה הסמוכה לקמפוס. לפי דיווח המשטרה, הסטודנטים קראו: "בוז למשטרה", "אדנאואר הביתה", "האוניברסיטה אינה רחוב", "שטרית התפטר", "אשכול הביתה" ו"מרקוביץ' הביתה".⁸⁶ הפעם נמנעו השוטרים מלהפעיל כוח כלפי הסטודנטים הזועמים ולא מנעו את כניסתם ללשכת

82 דו"ח ועדת החקירה, לעיל ה"ש 2, בעמ' 27, כללי, 12-18.

83 אדנאואר איים להפסיק את ביקורו בישראל גם בעקבות דברים שאמר לו ראש הממשלה לוי אשכול במהלך סעודת ערב משותפת: "אני מקווה ומשוכנע כי בהנהגתך הנבונה, העם הגרמני ימצא את הדרך לשוב אל חיק האומות התרבותיות". אדנאואר טען כי דבריו אלה של אשכול פוגעים בעם הגרמני כולו. ראו שגב המליון השביעי, לעיל ה"ש 3, בעמ' 356-357.

84 אגודת הסטודנטים של אוניברסיטת תל אביב החליטה להשבית את הלימודים לשעה לאות הזדהות עם הסטודנטים מירושלים. גם נציגי הסטודנטים באוניברסיטת בר-אילן הביעו דברי הזדהות. ראו נתן ריבון "התנגשויות בין שוטרים לסטודנטים באוניברסיטה" הארץ 1966.5.6, 1, 6.

85 ידיאתון 20, 8.5.1966, 2.

86 שלושת האישים ש"סומנו" על ידי ציבור הסטודנטים היו שר המשטרה הוותיק בכור-שלום שטרית שכינה בתפקיד מקום המדינה ועד סמוך למותו בראשית 1967, ראש הממשלה לוי אשכול שכינה בתפקיד בין השנים 1963-1969, ורב-פקד שמעון מרקוביץ' שהיה קצין המשטרה האחראי על כוח השיטור בעת ההפגנה בקמפוס גבעת רם.

ראש הממשלה, שם נפגשו עם מזכירת הממשלה.⁸⁷ למחרת נפגש איתם ראש הממשלה לוי אשכול על מנת להנמיך את הלהבות והבטיח להם לחקור את האירועים. בעקבות זאת, החליט ועד הסתדרות הסטודנטים על סיום השביתה.⁸⁸ האירועים בקמפוס עוררו ביקורת ציבורית רחבה. עיתון השמאל קול העם פרסם טור נרגש בזכותם של הסטודנטים המפגינים:

הסטודנטים המעורים בחיי הארץ הזאת והנסערים עד עומק נפשם מן הביקור של הקאנצלר לשעבר, ביטאו את רגשותיהם בהפגנה ההמונית והסוערת נגד אדנאואר, בשביתה הכללית שהוכרזה בעקבות מאורעות הביקור הזה ובהפגנת אלפים נוספת במשרד ראש הממשלה נגד התפרעות המשטרה ובעד כיבוד החופש האקדמי. בהפגנה שלא הייתה כמוה הוכיח ציבור הסטודנטים כי אשמת האדישות המוטחת לעיתים כלפיהם, היא מחוסרת יסוד. מלוא אהדתנו ותמיכתנו נתונה למאבקם הצודק של הסטודנטים. אנו אומרים להם: יישר כוחכם - כי את כבוד ישראל הצלתם!⁸⁹

מנגד, היו מי שביקרו דווקא את מפלגות מק"י וחרות שניצלו את הביקור על מנת להתסיס את הסטודנטים ולשרת בכך את האינטרסים המפלגתיים הצרים שלהן ולא דווקא את האינטרס הכללי של הסטודנטים. במכתב שהתפרסם בעיתון הארץ כתב פנחס רוזנבליט: "ידוע שלא הזיקה היתרה לזכר השואה דחפה אותם להפגנות נגד אדנאואר והרי לא מן ההגיון להפגין רגשות אלה דווקא נגדו, אלא זיקתם לחרות, לקומוניסטים, למפ"ם או לאחדות העבודה".⁹⁰ ביקורת דומה הובאה גם במאמר המערכת של עיתון המודיע החרדי מ-11 במאי 1966, שבו נטען שמי שעומד מאחורי ההפגנה זו מק"י "המקיימת חשבון מיוחד עם גרמניה המערבית במיוחד שאין בינו לבין החשבון היהודי ולא כלום. אל קואליציה זו מצטרפים פה ושם חברי חרות שאינם יכולים להשאיר את הסוס האנטי גרמני בידי מפלגות אחרות ולהישאר מחוץ לתמונה".⁹¹ בעקבות הביקורת הציבורית, החליטה הממשלה למנות ועדת חקירה בראשות עו"ד

87 משטרת ישראל, תזכיר על הפגנת הסטודנטים ב-5.5.1966, א"מ פ-930/2 "ארכיון י' סלומון - ועדת חקירה 1966".

88 "אשכול הבטיח לסטודנטים להקים ועדת חקירה" דבר 8.5.1966, 2.

89 "לסטודנטים יישר כוח" קול העם 6.5.1966, 2.

90 פנחס רוזנבליט "מכתבים למערכת: התקלה שביחסינו עם גרמניה" הארץ 10.5.1966, 2.

91 ש' פרידמן "מאחורי ההפגנה" המודיע 11.5.1966, 3.

יעקב סלומון⁹² שבה היו חברים גם חברי הכנסת משה אונא מהמפד"ל וגבריאל כהן מהמערך.⁹³ תביעתו של עלס דוברונסקי, יו"ר הסתדרות הסטודנטים של האוניברסיטה העברית, למנות גם נציג ממפלגות האופוזיציה, לא התקבלה.⁹⁴ הסטודנטים בירושלים גם דרשו להעמיד לדין קציני משטרה שהיו מעורבים בתקרית.⁹⁵ מנגד, במשטרה ראו את עצם כינונה של ועדת החקירה כמהלך הפוגע בציבור השוטרים שמילא לטענתם את משימתו ללא דופי, אך ספג ביקורת חריפה מכלי התקשורת שמרבית חבריהם נמנו בעבר ונמנים בהווה עם ציבור הסטודנטים. במכתב ששלח לשר המשטרה בכור-שלום שטרית, ציין המפכ"ל קופל כי "מינוי הוועדה ובעקבותיה ההתקפה הבלתי מרוסנת מצד העיתונות, גרמה להתמרמרות מובנת במשטרה".⁹⁶ נוסף על כך, דרש קופל לפרסם מכתב גיבוי לשוטרים.

הוועדה שמעה 41 עדויות והגישה ב-16 ביוני 1966 את מסקנותיה לממשלה. לטענת חברי הוועדה, "מארגני ההפגנה לא באו במגע מוקדם עם שלטונות האוניברסיטה בניסיון לשכנעם למנוע קיום הביקור, בכוונתם היה לקיים הפגנה מרשימה ולא למנוע הביקור".⁹⁷ עוד ציינה הוועדה כי:

הנהלת האוניברסיטה לא ידעה על ההוראה הכללית המיוחדת בדבר האיסור הכללי למתן רשות להפגנות, ואיסור הנפת כרזות בטווח ראייה של האורח. לאור הידוע על המקובל באוניברסיטה (שאינן מבקשים רישיון להפגנה שקטה וכי ניתן להניף כרזות) היה על המטה המיוחד להעמיד את הנהלת האוניברסיטה על המשמעות הנובעת מן ההוראות המיוחדות הנ"ל.⁹⁸

92 עו"ד יעקב סלומון, ממייסדי משרד עורכי הדין "יעקב סלומון, ליפשיץ ושות'" בחיפה, היה מעורכי הדין המקורבים להנהגת מפא"י. עוד בתקופת טרום-העצמאות פעל במסגרת "ההגנה", בין היתר בתיווך מול הבריטים להעלאת עולים בלתי לגאליים ובניסוח כתב הכניעה של ערביי ישראל במלחמת העצמאות. לאחר קום המדינה, השתתף בכמה מהתיקים המכוננים של מערכת המשפט הישראלית, וכן עמד בראשן של כמה ועדות חקירה, ביניהן ועדת החקירה לבדיקת האירועים בעת ביקור אדנאואר בירושלים הנדונה במאמר זה, וועדת החקירה למקרי השחיתות בחברת "נתיבי נפט". ראו יעקב סלומון בדרכי שלי (1980).

93 "ראש הממשלה מינה ועדת לחקירת ההתנגשויות בין הסטודנטים והמשטרה" דבר 9.5.1966, 2.

94 "הסטודנטים מבקשים צירוף איש האופוזיציה לוועדה" דבר 10.5.1966, 2.

95 "להעמיד לדין אנשי משטרה האחראים ל'תקרית אדנאואר'" מעריב 3.7.1966, 22.

96 מכתב מרנ"צ פנחס קופל, מפכ"ל המשטרה, לבכור-שלום שטרית, שר המשטרה (26.6.1966) (בית מורשת משטרת ישראל, תיק 107.35, אוסף יחידת ההיסטוריה).

97 דו"ח ועדת החקירה, לעיל ה"ש 2, בעמ' 39.

98 שם, בעמ' 43.

הסתדרות הסטודנטים ביקרה את מסקנות ועדת סלומון. בראשית יולי 1966 שיגר יו"ר ההסתדרות עלס דוברונסקי, מכתב חריף לראש הממשלה לוי אשכול וטען כי:

ההוראה שניתנה למשטרה על ידי משרד החוץ לא להתיר שום הפגנה נגד אדנאואר מצביעה על מנטאליות טוטליטרית המניחה כי כל אזרחי המדינה חייבים להיות תמימי דעים עם כל אשר הממשלה עושה, וכי הממשלה אינה חייבת להגן על זכותם של אלה המתנגדים למעשה, למחות נגדם.⁹⁹

בתוך כך, חלק מהסטודנטים דווקא ביקרו את ההפגנה. אחד מהם, סטודנט למשפטים בשלוחה של האוניברסיטה העברית בתל אביב, טען כי הפגנת הסטודנטים הייתה מבישה. לדבריו, "איך יתכן שציבור הסטודנטים לא יהיה מסוגל להבחין בין גרמני לגרמני?"¹⁰⁰ בעקבות האירועים מינתה הנהלת האוניברסיטה העברית ועדה לבדיקת יחסי האוניברסיטה עם המשטרה. בדיון שהתקיים בראשית ספטמבר 1966 נידונה השאלה האם לדרוש מהממשלה שקמפוס האוניברסיטה יזכה לחסינות מכניסת המשטרה לתוכו, כפי שדרשה הסתדרות הסטודנטים.¹⁰¹ נשיא האוניברסיטה אליהו אילת התנגד לתביעת החסינות, אך המליץ למנות איש סגל שיהיה אחראי על תיאום בין האוניברסיטה למשטרה בנוגע לכניסת שוטרים לשטחה. הוא הביע את חששו מדרישה אפשרית של המשטרה לחייב כינוס אסיפה או הפגנה בשטח הקמפוס באישור מוקדם. לעומתו, פרופ' יעקב טלמון מהחוג להיסטוריה, הביע את חששו מהתמרמרות של הסטודנטים והציע לאמץ את המודל האמריקני ולהקים משטרה פנימית, המלצה שלא התקבלה בסופו של דבר.¹⁰²

מאי 1972: השוטרים נמנעו מלהיכנס לקמפוס

בעשור שלאחר ההפגנה בגבעת רם ובעקבות החלטות הסגל האקדמי של האוניברסיטה, שוטרים לא נכנסו לשטח הקמפוס, גם לא בזמן הפגנות. לא ברור אם התקבלה החלטה עקרונית במשטרה בנושא זה, אך בפועל לא נמצאו עדויות להתערבות משטרתית באירועי מחאה של סטודנטים באוניברסיטה. יוצאות דופן היו פעולות שירותי הביטחון

99 יחיאל לימור "ההוראה שניתנה למשטרה מצביעה על מנטאליות טוטליטרית" מעריב 4.7.1966, 22.

100 'בן-אמיר "קוראים כותבים: נגד מה הפגינו הסטודנטים?" דבר 9.5.1966, 3.

101 ידיאתון 20, 8.5.1966, 2.

102 פרוטוקול ישיבה של הוועדה לבדיקת היחסים עם המשטרה (4.9.1966), אא"ע 30 "הסתדרות הסטודנטים".

שכללו את המשטרה והשב"כ, כנגד סטודנטים ערבים שנחשדו במה שהוגדר כ"סיוע לאויב".¹⁰³ הפעילות המרכזית מן הסוג הזה הייתה מעצרו של חליל טועמה, יושב ראש ועד הסטודנטים הערבים, במאי 1967 ולאחר מכן שוב בינואר 1968. מעצרו הראשון של טועמה, סטודנט למשפטים וחבר בארגון הסוציאליסטי הישראלי "מצפן" (כשם ביטאון הארגון), נחשב לפעילות מנע של המשטרה והשב"כ ערב מלחמת ששת הימים.¹⁰⁴ בפעם השנייה נעצר טועמה בחשד שהסתיר בביתו בניגוד לחוק את הסטודנט הפלסטיני אחמד חליפה מהארגון הפלסטיני הלאומי "קאומין אל ערב" שפעל בירדן.¹⁰⁵ מעצרו זכה לתמיכת מרבית הסטודנטים באוניברסיטה העברית,¹⁰⁶ אך גם לגינוי מצד אחרים.¹⁰⁷ בית הדין הצבאי בלוד גזר על טועמה עונש מאסר של תשעה חודשים בגין סיוע לפעילות טרור, ולאחר מכן ריתק אותו לביתו בצו מינהלי ומנע ממנו לסיים את לימודי המשפטים. במאי 1969 עזב טועמה למערב גרמניה.¹⁰⁸ גם הסטודנט הערבי מוחמד יוסוף צדיק מהחוג לאנגלית באוניברסיטה העברית, נעצר בשל חשד שביקר בירדן.¹⁰⁹ באפריל 1971 נעצרו ארבעה סטודנטים ערבים ביניהם ואליד פאהום, יושב ראש ועד הסטודנטים הערבים באוניברסיטה,¹¹⁰ בחשד שפעלו להקמת תא מחתרת של ארגון החזית העממית לשחרור פלסטין.¹¹¹ בעת המעצר הוחרמו גם כרוזים שהזמינו את הסטודנטים להשתתף בהפגנה כנגד מדיניות המעצרים המינהליים.¹¹² מעורבות

103 ס' 9 לחוק לתיקון דיני העונשין (בטחון המדינה), התשי"ז-1957, קבע כי מי שעשה מעשה המיועד לסייע לאויב ישראל, לרבות מסירת ידיעה בכוונה שתגיע לידי האויב או ביוזמין שהיא עשויה להגיע לידו, דינו מאסר עולם או עונש מוות, בין שמדובר בזמן מלחמה ובין שלא.

104 "הארגון הסוציאליסטי הישראלי, גילוי דעת על מעצרו של חליל טועמה" מצפן 40, 10.1.1968, 1.

105 "שביתה כללית בירושלים המזרחית" מעריב 27.10.1968, 3; ניצה אראל מצפן - המצפון והפנטזיה 46-33 (2010).

106 מסקר שערך עיתון הסטודנטים ניצוץ עלה כי 68 אחוזים מהסטודנטים באוניברסיטה העברית תמכו במעצרו של טועמה, בעוד 5 אחוזים בלבד התנגדו לכך. ראו "תומכים במעצרו של טועמה" ניצוץ 18, 24.3.1968, 1.

107 "צדק לחליל!" ניצוץ 14, 25.2.1968, 2; תום שגב "דעה אישית" ניצוץ 10, 28.1.1968, 1; חיים הנגבי "פרשת חליל טועמה" מצפן 41, 10.5.1968, 2.

108 חליל טועמה "לפחד יש הורים" הארץ 7.2.1997.

109 "צדק לצדיק" מצפן 41, מאי 1968, 5.

110 ועד הסטודנטים הערבים נוסד ב-1958 באוניברסיטה העברית. הוועד, שנוסד בתקופת הממשל הצבאי שהושת על אזרחי ישראל הערבים, עסק במתן מענה לבעיות הסטודנט הערבי בקמפוס לצד פעילות פוליטית לאומית-תרבותית במאבק על זכויות המיעוט הערבי במדינה. זו הייתה ההתארגנות הערבית העצמאית הראשונה בישראל. ראו יעקב מ' לנדאו הערבים בישראל - עיונים פוליטיים 73-64 (1971); Hillel Gruenberg, The Adviser on Arab Affairs, The General Security Service, and Arab Student Committees in Israel, 1967-1977 (2014). P.h.D. Dissertation, 2014.

111 ברוך לשם "הסטודנטים הערביים ושירותי הביטחון" דבר 7, 6.5.1971.

112 ועד הסטודנטים הערבים באוניברסיטה העברית "גילוי דעת" 12.4.1971, אס"ל "כרוזת סטודנטים".

נוספת של השב"כ התרחשה בדצמבר 1970 באוניברסיטת חיפה שבה נמנע מינויו של סטודנט ערבי לעוזר מחקר מסיבות ביטחוניות.¹¹³ חודשים אחדים לאחר מכן הודה רקטור האוניברסיטה פרופ' בנימין אקצין, כי שיקולי ביטחון מובאים בחשבון במסגרת תהליך קבלת מורים ערבים לאוניברסיטה.¹¹⁴ לאחר מלחמת יום הכיפורים החריפה פעילות המשטרה בקמפוס כנגד סטודנטים ערבים ובמאי 1975 נעצרו שניים מהם בתוך שטח הקמפוס.¹¹⁵

בתוך כך, המשטרה והשב"כ נמנעו מלהתערב בנעשה בקמפוס בסוגיות שאינן קשורות לסטודנטים ערבים. החל מאמצע 1971 השתתפו הסטודנטים במחאתם המתמשכת של חברי ארגון "הפנתרים השחורים". המחאה הגיעה לשיאה ב-2 במאי 1972 כש-40 סטודנטים פרצו לבניין הסנט שבקמפוס גבעת רם, והציבו שלוש דרישות שונות: הראשונה, הקמת הסתדרות סטודנטים חדשה תחת זו הקיימת שפעלה באופן מוסרי כשלא תמכה ב"פנתרים"; השנייה, שחרור חברי "הפנתרים השחורים" שנעצרו יום קודם לכן על ידי המשטרה במסגרת אירועי מחאה של "חג הפועלים", והתחייבות שהמשטרה תחדל מלנקוט באלימות כלפיהם; והשלישית, תמיכה של הנהלת האוניברסיטה בעצורים.¹¹⁶ ההנהלה, מצידה, העמידה לדין משמעותי כמה מן הסטודנטים, וההליך הסתיים בניזיפה.¹¹⁷ חלק מאנשי הסגל ביקרו את ההנהלה על נקיטת צעדי המשמעת והביעו תמיכה בסטודנטים.¹¹⁸ במקביל, קבוצת סטודנטים שמאלנים חברי שייח"ח¹¹⁹ ומפ"ם הגישה לכנסת תלונות על אלימות המשטרה כנגדם בהפגנות שנערכו ברחבי העיר.¹²⁰ המשטרה, כאמור, נמנעה מלהיכנס לשטח הקמפוס, והסטודנטים פינו את המקום כעבור יממה בעקבות לחצה של הנהלת האוניברסיטה.

113 "מחמוד מיעארי, אסיסטנט שנפסל בחיפה מגיב" פי האתון 7, 29.12.1970, 2.

114 'ש' שחורי "השיקול הביטחוני של פרופ' אקצין" דבר 15.1.1971, 15.

115 ועד הסטודנטים הערבים באוניברסיטה העברית "ישוחררו הסטודנטים הערבים העצורים" 5.6.1975, אס"ל "כרזות סטודנטים".

116 "כ-40 כובשי האוניברסיטה: באולם הסנט החליטו על הקמת הסתדרות סטודנטים חדשה" פי האתון 21, 3.5.1972, 1.

117 אברהם גל "מפי האתון: משפט תנועת 'ה-2 במאי'" פי האתון 25, 24.5.1972, 1; "בירורם של שניים מכובשי המנהלה - נפתח ונדחה" פי האתון 26, 31.5.1972, 1.

118 יוסף סדן "צביעות אקדמית" פי האתון 25, 24.5.1972, 3.

119 תנועת שייח"ח (שמאל ישראלי חדש) נוסדה ברוח רעיונות השמאל החדש על ידי שתי קבוצות שמאל ציוניות שכללו סטודנטים וחברי קיבוץ. על הקמת שייח"ח ופעילותה, ראו עדי פורטוגו "תנועת שמאל ישראלי חדש: שמאל חדש בישראל" ישראל 21, 252-225 (2013); Hillel Gruenberg, *Yesh Smol ba-Kampus! The Triumphs and Tribulations of Two Left-Wing Student Union Factions in 1970s Israel*, 8(2) JOURNAL OF JEWISH IDENTITIES 33 (2015).

120 "ה-2 במאי" תגיש השבוע לכנסת תלונות על התנהגות המשטרה" פי האתון 26, 31.5.1972, 1.

מאי 1976: המשטרה מול שתי הפגנות סטודנטים

נקודת מפנה נוספת ביחסי המשטרה והסטודנטים התרחשה במאי 1976, בשיאה של תקופה מתוחה בין סטודנטים יהודים לערבים באוניברסיטה. מתח זה הושפע במידה רבה מאירועים שהתרחשו מחוץ לאוניברסיטה: מלחמת יום הכיפורים, כמו גם הפיגועים בשטח ישראל שהתרחשו לאחריה (מלון סבוי, מעלות). בתוך האוניברסיטה השפעתם של אירועים אלה באה לידי ביטוי בניצחון נציגי הליכוד בבחירות להנהגת הסתדרות הסטודנטים ב-1975, ובהתחזקות מעמדו של ועד הסטודנטים הערבים. בתקופה זו התלהט דיון על אודות השמירה במעונות הסטודנטים, סוגיה שיצרה מוקד חיכוך משמעותי בין סטודנטים יהודים לערבים וניצבה במרכז השיח הסטודנטיאלי בתקופה זו. הנהלת האוניברסיטה קבעה כי על הסטודנטים הגברים המתגוררים בשלושת מוקדי המעונות - הר הצופים, גבעת רם ומתחם "גואטמלה" בשכונת קריית יובל בעיר - לבצע תורניות שמירה. ועד הסטודנטים הערבים התנגד להחלטה, ובעקבות כך סטודנטים ערבים לא השתתפו בתורניות.¹²¹ אחד מהם הסביר את עמדתם:

בקשת האוניברסיטה מהסטודנטים הערביים לבוא ולתת יד לאקט ביטחוני היא בקשה בלתי סבירה ובלתי מוצדקת. לאחר כל פיצוץ הופכים הערבים לקורבנות, עודנו זוכרים את המכות הרצחניות שהיו מנת חלקם של הערבים הישראלים בתחנה המרכזית בתל אביב לאחר הפיצוץ שם. לכן מגוחך היום לבוא ולטעון שאנחנו שווים.¹²²

לעומתם, דווח על כך שסטודנטים יהודים המתגוררים במעונות בקריית יובל, חתמו על עצומה שקוראת לאוניברסיטה לחייב גם את הסטודנטים הערבים לשמור.¹²³ הביקורת בסוגיית השמירה במעונות השתלבה בביקורת עמוקה יותר בקרב סטודנטים יהודים בנוגע לעניין שנתפס כמאיים בעיניהם - והוא גילויי לאומיות פלסטינית של סטודנטים ערבים. דוגמה אופיינית לכך מצויה במכתבה של הסטודנטית דרורה נחמני, שפורסם בתקופת המחלוקת על השמירה במעונות. המכתב בעל הנימה הגזענית התמקד בשינוי שחל בהתנהלותם של הסטודנטים הערבים שהחלו לתבוע את הזכות לבטא את זהותם הלאומית:

121 גד ליאור "השומר אחי אנוכי?" פי האתון 4, 19.11.1975, 3.

122 עסלי עבד "פיד-בק: רצון טוב" פי האתון 4, 19.11.1975, 7.

123 אהרון דולב "הסטודנטים הערביים אמרו 'לא' וחידדו את העימות בקמפוס הירושלמי" מעריב 17, 27.12.1974.

מה יהיה יא אחמד, בוא ונהיה כנים. לפני כשנה וחצי היית נחבא אל הכלים. לפני כשנה וחצי היית כנוע, שקט וסתם חייכן. גם היית אומר לעיתים 'אהלן'. מה יהיה יא אחמד, בוא ונהיה כנים. לפני כשנה וחצי חבשת כובע 'לאב סטורי' וכמעט הייתי בטוחה שאתה טיפוס רומנטי [...] עתה עטוף אתה כפיה ושמך המלא הוא אחמד ג'עבאר אלדין ואיני בטוחה אם אמרת לי היום 'עליהום' או 'אהלן'. ונהיה עוד יותר כנים, יא אחמד. עתה נושא אתה ספרים תחת בית שחייך. האם בעוד שנה וחצי תתנוסס חרב על שכמתך (ואפילו עם עלה של זית)?¹²⁴

המכתב הציג את גבולות הלגיטימיות של סטודנטים ערבים בעיני הכותבת, אך בה בעת ביטא את הקושי של סטודנטים ערבים להגדיר את זהותם המורכבת כסטודנטים באוניברסיטה העברית. בתגובה לדברים ברוח הזו, פרסם ועד הסטודנטים הערבים כרוז חריף שבו כינה את העמדות האלה כ"אנטישמיות יהודית": "אנו מתגוננים בפני מסע מאיים ומפחיד, המסית לפורענות נגד סטודנטים ערבים. מסע זה מנוהל על ידי סטודנטים גזעניים אנטישמיים האורבים להזדמנות חיייהם להתחלת הזינוק, בסגנון המחזות שאירעו באירופה במאה התשע עשרה".¹²⁵ בכרוז הופיעו גם אישומים כלפי סטודנטים ערבים בגין שיתוף פעולה עם השלטון תוך תיאור פעילויות של ועד הסטודנטים הערבים כאלומות, וקריאה לכינון שלום בין ישראלים לפלסטינים. כחלק מדבריהם, הדגישו חברי הוועד את זהותם הפלסטינית של הסטודנטים הערבים, ולסיום ציטטו כמה שורות מהשיר "על השחיטה" שבו תיאר ביאליק את הפוגרום שנעשה ביהודים בקישינב ב-1903. מטרת מוטיב זה, שבו האשימו הסטודנטים הערבים את אלה היהודים בפעולות אנטישמיות, הייתה לפנות אל המרחב הציבורי היהודי.¹²⁶ עם זאת, סטודנטים יהודים רבים תפסו את המהלך הזה כביטוי אנטישמי פסול. בנובמבר 1975 החליט סנט האוניברסיטה לפנות את הסטודנט אברהים נאסר מחדרו לאחר שסירב לקחת חלק בתורנות השמירה.¹²⁷ בתגובה, התכנסו בחדרו כ-70 סטודנטים ערבים ולמולם התגודדו סטודנטים יהודים שניסו לפרוץ למקום. רק בעקבות התערבות המשטרה ננעלה הדירה ונאסר חויב לפנותה.¹²⁸ זמן קצר

124 דרורה נחמני "מכתבים: מה יהיה יא אחמד" פי האתון 8, 25.12.1974, 7.

125 עבדלגאני עבדולסלאם "שיהיה ברור לכולם" פי האתון 13, 19.2.1975, 6.

126 במאמר שפרסם ערב הבחירות לכנסת העשרים שהתקיימו ב-2015 כתב עוזי ברעם: "האיבה לערבים באשר הם היא בעצם אנטישמיות מבית מדרשנו". ראו עוזי ברעם "אנטישמיות תוצרת בית" הארץ 27.2.2015.

127 פרוטוקול ישיבה מס' 1 של סנט האוניברסיטה העברית (26.11.1975), אא"ע "תיק דינוי הסינט תשל"ד - תשל"ו".

128 "על סף התפוצצות!" פי האתון 5, 26.11.1975, 1.

לאחר מכן, החליטה הנהלת האוניברסיטה להעמיד לדין משמעותי 45 סטודנטים ערבים שסירבו לשמור במעונות.¹²⁹ במחאה, קיים ועד הסטודנטים הערבים הפגנה גדולה, ולמולה התארגנה הפגנה נגדית שכמה ממוביליה היו חברי תא הסטודנטים של הליכוד, קסט"ל.¹³⁰ ועד הסטודנטים הערבים האשים את חברי קסט"ל בהסלמת האירועים. לטענת הוועד, חברי קסט"ל בראשות אריאלה רבדל טרפדו את המשא ומתן בין הוועד לבין הסתדרות הסטודנטים.¹³¹ בעקבות ההידרדרות ביחסי הסטודנטים הערבים והיהודים, הציעה הנהלת האוניברסיטה פשרה שלפיה הסטודנטים הערבים ישמשו כתורני עזרה ראשונה במעונות. ההצעה התקבלה והרוחות נרגעו לתקופה קצרה,¹³² אלא שאירועי "יום האדמה" שהתקיימו בעקבות הפקעת קרקעות בגליל ושבמהלכם נהרגו שישה אזרחים ערבים מאש המשטרה וצה"ל, הלהיטו מחדש את היצרים בקמפוס הירושלמי.¹³³ ביום הזיכרון לשואה ולגבורה נעלמו נרות זיכרון שהודלקו בשטח המעונות וצוירו כמה צלבי קרס על קירות הבניינים.¹³⁴ רפי בן-חור מתא קסט"ל האשים את הסטודנטים הערבים במעשה וטען שהעלמת הנרות פגעה ב"כבודו הלאומי".¹³⁵

החיכוך הגיע לשיאו ב-19 במאי 1976 לאחר שמאות סטודנטים ערבים הפגינו בקמפוס האוניברסיטה כנגד ממשלת המערך שעודדה מדיניות של התנחלויות ודיכוי הפגנות של פלסטינים ביהודה ושומרון, תוך שהם מניפים תמונות של הרוגי ההפגנות ב"יום האדמה". אירועי "יום האדמה" מהווים נקודת מפתח בהבנת יחסי האוכלוסייה הערבית כלפי הממשלה, ונחשבים לסמל הדיכוי של מחאת ערבים בישראל.¹³⁶ בתוך כך, הוא גם מסמל את החשש של חלק מהציבור היהודי מהתארגנות הפוליטית של תנועות לאומיות ערביות בישראל.

במהלך ההפגנה של הסטודנטים הערבים, ארגנו סטודנטים מהליכוד הפגנה נגדית ובדיווחים מהשטח נמסר כי במהלך ההתנגשות הונפו אלות בידי היהודים ונזרקו אבנים על ידי הערבים. לטענת הערבים, היהודים קראו לחבריהם "לבוא ולפרק את הערבים". לדבריהם, "קציני הביטחון של האוניברסיטה השתתפו בתגרה נגדנו". לעומתם, טענו

129 "45' סרבני שמירה" - לדין" פי האתון 6, 10.12.1975, 1.

130 כ-1000 סטודנטים בשתי הפגנות ענק" פי האתון 8, 24.12.1975, 1.

131 ועד הסטודנטים הערבים באוניברסיטה העברית "הימין תוקף, ההסתדרות משקרת והאוניברסיטה שותקת" (23.12.1975) אס"ל "תיק כרזות סטודנטים".

132 "השמירה - סוף" פי האתון 10, 21.1.1976, 1.

133 אורן יפתחאל "יום האדמה" תיאוריה וביקורת 12-13, 279 (עדי אופיר עורך, 1993).

134 "צלבי קרס צוירו בהר הצופים" פי האתון 17, 12.5.1976, 1.

135 רפי בן-חור "תגובות: נרות זיכרון וכבוד לאומי" פי האתון 17, 12.5.1976, 7.

136 ראו יפתחאל "יום האדמה", לעיל ה"ש 133.

סטודנטים יהודים שסטודנטים ערבים הביאו שקי אבנים במכוניותיהם.¹³⁷ לאחר זמן קצר הזעיקה הנהלת האוניברסיטה שוטרים לקמפוס ובתגרה שהתפתחה בעקבות כניסתם לשטח המעונות נפצעו כעשרה סטודנטים, אחד מהם באורח בינוני, ושניים נעצרו.¹³⁸ אחת הטענות שנשמעו הייתה שמי שהלהיט את הרוחות היה צוות טלוויזיה שהגיע לקמפוס.¹³⁹ בעקבות האירועים החליטה הנהלת האוניברסיטה לאסור קיום הפגנות פוליטיות ברחבי הקמפוסים, ולאפשר דיונים ועצרות באולמות,¹⁴⁰ אך החלטה זו לא נאכפה לאורך זמן, וגם לא ההחלטה לחייב אישור של איש סגל מינהלי לכל כרוז שמודפס באוניברסיטה.¹⁴¹ הפעם, בניגוד לאירועי העבר, קראו ראשי הסתדרות הסטודנטים, חברי ארגון הסטודנטים של הליכוד והמפד"ל, להנהלת האוניברסיטה להזעיק את המשטרה מוקדם יותר, אם יישנו אירועים אלימים.¹⁴² המקרה הזה וכן עמדת הסטודנטים מבטאים את האופן השונה שבו הם התייחסו לסוגיות "פנים-יהודיות" לעומת סוגיות שבהן היו מעורבים סטודנטים ערבים, שזכותם לחופש הביטוי נחשבה על ידי ראשי הסתדרות הסטודנטים כחשובה פחות.

כעבור שנה הוזעקו שוטרי משטרת חיפה לשטח הקמפוס של אוניברסיטת חיפה. במקום התקיימה הפגנה שארגן ועד הסטודנטים הערבי הארצי לציון עשור לכיבוש השטחים במלחמת ששת הימים. בעקבות המהומה שהתפתחה שם, נעצר יושב ראש ועד הסטודנטים הערבים עזמי בשארה.¹⁴³ במהלך פשיטת המשטרה לקמפוס ביום שלאחר ההפגנה נעצרו סטודנטים נוספים.¹⁴⁴

מקרים אלה ואחרים משקפים את גבולות הלגיטימציה של פעילות המשטרה בקמפוסים. נראה כי בעקבות התערבות השוטרים בעת ביקור אדנאואר בגבעת רם, התקבעה המדיניות שלפיה המשטרה נכנסת לקמפוסים רק בעת הפגנות הקשורות

137 עמוס לבב ואח' "מטחי אבנים ואלות מונפות הפכו את הדשא באונ' ירושלים לירת-קרב יהודית-ערבית" מעריב 20.5.1976, 3.

138 שם.

139 דני רובינשטיין "ישונו אמצעי התגובה על ההתפרעויות בגדה" דבר 20.5.1976, 1-2.

140 פרוטוקול ישיבה מס' 6 של סנט האוניברסיטה העברית (2.6.1976) אא"ע "תיק דיוני הסינט תשל"ד - תשל"ו".

141 אהרון דולב "הסטודנטים הערביים אמרו 'לא' וחידדו את העימות בקמפוס הירושלמי" מעריב 27.12.1974, 17.

142 "צפויה החמרת יחסים בין סטודנטים יהודים וערבים" מעריב 21.5.1976, 4.

143 ד"ר עזמי בשארה למד בפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית ועמד בראש ועד הסטודנטים הערבים בישראל. מאוחר יותר שימש כראש החוג לפילוסופיה באוניברסיטת ביר-זית. את הקריירה הפוליטית שלו החל כשהיה ממייסדי מפלגת בל"ד. בשנת 2007 נמלט לקטאר לאחר שנחשד בריגול בעת מלחמת לבנון השנייה ב-2006.

144 הוועד הארצי של הסטודנטים הערבים "משטרה ואלות בקמפוס החיפאי" (7.6.1977), אס"ל "תיק כרוזת סטודנטים".

לקונפליקט היהודי-ערבי. זאת בשעה שאירועי מחאה שנתפסים כפנים-יהודיים הוכללו על ידי ראשי האוניברסיטאות והשוטרים.

סיכום

במאמר זה נדונו העימותים שבין סטודנטים לשוטרים בעשור השלישי למדינה. סוגיה זו קשורה לדיון החברתי שהתנהל בעולם בנוגע לחופש האקדמי וגבולותיו. לאחר מלחמת העולם השנייה הורחבו גבולותיו של החופש האקדמי וכללו גם את ציבור הסטודנטים. הסטודנטים נתפסו מעתה כחלק בלתי נפרד מן המוסדות האקדמיים וכבעלי תפקיד חברתי חשוב הקשור לקיומה של חברה מוסרית במרחב הציבורי. המפגש בין שתי הקבוצות הללו נחשב לרגיש מאחר שהוא מכיל בתוכו את המתח המובנה של ציבור הסטודנטים בין מחויבותם לצורכי המדינה לבין שאיפתם להתפתחותן של אישיות ועצמאות מחשבתית. מנגד, השוטרים הם משרתי ציבור שתפקידם לאכוף את מדיניות הממשלה, כשבמקרים רבים הם נמנים עם המעמדות הנמוכים בחברה.

במאמר זה דנתי בהקשר החברתי-תרבותי הישראלי של התופעה. הדיון מתחלק לשני היבטים מרכזיים: המפגש הבין-תרבותי שבין סטודנטים לשוטרים; והשאלה באילו מקרים נתפסת פעילות המשטרה בסביבת הקמפוס כלגיטימית. בדומה למדינות מערביות רבות, מיעטה המשטרה לפעול כנגד סטודנטים בזמן הפגנות, אולם פעילות ביטחונית חשאית התקיימה כל העת וכוונה בעיקר כנגד סטודנטים ערבים. מן המחקר עולה כי פעילות המשטרה בעת ביקור אדנאואר בקמפוס הייתה חריגה ביותר ונתפסה בקרב מרבית הציבור הישראלי כלא לגיטימית משום שנחשבה מנוגדת לעקרונות היסוד של הדמוקרטיה, ובעיקר כפגיעה בחופש הביטוי. באירוע זה בא לידי ביטוי המתח שבין שתי הקבוצות שעמדו משני צדי המתרס. הוא ביטא במדינות המערב את המתח התרבותי שבין אליטה בהתהוות לבין משרתי הציבור, ובהיבט המקומי שיקף את היחסים הבין-עדתיים והבין-מעמדיים בחברה הישראלית. בתוך כך, התגובה לאותה הפגנה, ובעיקר הביקורת הציבורית שהוצגה בכלי התקשורת ותגובת הממשלה שהקימה ועדת חקירה, הגדירו את תחומי הגזרה של פעילות המחאה הסטודנטאילית הלגיטימית סביב סוגיות פנים-יהודיות. השפעה נוספת של אותם אירועים הייתה שינוי המדיניות בנוגע לאכיפה משטרתית בשטח האוניברסיטה.

נראה, אם כך, כי הסובלנות והפתחות בחברה הישראלית שבאו לידי ביטוי בדרישה להגבלת כוחה של המשטרה בשם חופש הביטוי, נעצרו בגבולות הלאום. כך קרה גם כאשר השתנו יחסי הכוח במערכת הפוליטית הארצית בעקבות המהפך הפוליטי ב-1977 וכן בזו הסטודנטאילית בעקבות המהפכים בבחירות לאגודות הסטודנטים

המרכזיות, החל מ-1983.¹⁴⁵ יתרה מזאת, הרקע לשינוי שהתחולל בקמפוסים היה, בין היתר, ביקורת חריפה של סטודנטים על האופן שבו ממשלת הליכוד ניהלה את מלחמת לבנון הראשונה, שסטודנטים רבים שירתו בה כאנשי מילואים. דוגמה לשינוי הזה מצויה במכתבו של סטודנט מהאוניברסיטה העברית ששב משירות מילואים בדרום לבנון: "פעמיים בעבר הצבעתי לליכוד וארבע פעמים לקסט"ל בבחירות בקמפוס הירושלמי. בבחירות האחרונות בקמפוס הצבעתי לעבודה ולשינוי. ממשלת ישראל בהנהגת הליכוד איכזבה אותי בראש ובראשונה בגין ניהול כושל, שלומיאלי, חסר אחריות וחובבני של מלחמת של"ג".¹⁴⁶

ככלל, החל מאמצע שנות השישים, הסטודנטים הישראלים, שהושפעו מעמיתיהם בעולם, זנחו בהדרגה את הקו הקונפורמיסטי והמגויס שאפיין את קודמיהם מראשית ימי המדינה, וגיבשו דפוס מחאה שביקר את הלגיטימציה של הממשלה. במקרים רבים נתפסה הממשלה ככזו שהפסיקה לפעול לטובת הכלל. שינוי זה, שהוביל לתסיסה פוליטית, חיזק את המתח בין שתי הקבוצות הנדונות במאמר - הסטודנטים והשוטרים - שתפקידן לשמור על הסדר הציבורי המוגדר על ידי הממשלה. המתח הזה, שראשיתו באירועים שאליהם התייחסתי במאמר, המשיך להעסיק את החברה הישראלית גם בשנים שלאחר מכן. סטודנטים היו שותפים למחאה חברתית חריפה, הן כנגד פינוי היישובים היהודיים בחצי האי סיני במסגרת הסכם השלום עם מצרים,¹⁴⁷ והן כנגד מדיניות הממשלה במלחמת לבנון.¹⁴⁸ עם זאת ובדומה לעשורים הקודמים, באירועים הללו נמנעו השוטרים מלהיכנס לתוך הקמפוסים. בתוך כך, חלק לא קטן מפעילות המחאה התרחש מחוץ לכותלי הקמפוס, ובמקרים אלה, כמו למשל בעת פינוי ימית ב-1982, העימות בין הסטודנטים לכוחות הביטחון היה אלים.¹⁴⁹

מן המחקר עולה כי גבולות הגזרה הברורים של חופש הביטוי היו גבולות הלאומיות הישראלית, והדוגמה לכך: התערבות המשטרה בעת הפגנות הסטודנטים בקמפוס הר הצופים ב-1976, שבה ציבור הסטודנטים הערבים נתפס באופן דמוני ונתבע לבטא את נאמנותו למדינה, חרף העובדה שזו פוגעת בזכויותיו ומעניקה זכויות יתר ליהודים. נראה כי היו מי שחששו מהתארגנות פוליטית מאחר שהיא הייתה עלולה לגרום לאיום ביטחוני. באירוע הזה נתפסו השוטרים על ידי מרבית הסטודנטים היהודים כשותפים

145 באביב 1983 ניצחו נציגי מפלגת העבודה בבחירות לאגודות הסטודנטים של האוניברסיטה העברית, אוניברסיטת תל אביב ואוניברסיטת חיפה. ראו שבח וייס "המהפך בקמפוסים: אות לבאות" דבר 1.6.1983, 7.

146 דוד אבוטבול "לסטודנטים נשבר מהממשלה" דבר - מכתבים למערכת 16.6.1983, 8.

147 אריק בנדר "הנגבי: ההתבצרות בימית הייתה תמימה" מעריב 11.4.2012.

148 שבח וייס "המהפך בקמפוסים: אות לבאות" דבר 1.6.1983, 7.

149 עמנואל רוזן "סגן אמיר: 'שפכו עלי נפט וניסו להצית אותי'; ילדים נקשרו בשרשראות" מעריב 3, 11.5.1983.

ולא כיריבים, וכתוצאה מכך, פעילותם בקמפוס או בסביבתו נחשבה ללגיטימית בעיני רבים. מדיניות זו משקפת את גבולות השיח הפוליטי של אותם ימים וכן את הגבולות שהוצבו בפני תפיסת החופש האקדמי שפותחה בארצות הברית.